

Právnická fakulta Masarykovy univerzity
Katedra právní teorie

Diplomová práce

**Základní lidská práva a svobody a jejich
procesní ochrana**

Kateřina Vargová

2007

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: Základní lidská práva a svobody a jejich procesní ochrana zpracovala sama a uvedla jsem všechny použité prameny“.

.....
podpis

„Děkuji JUDr. Jaromíru Harvánkovi, CSc. za vstřícnost a cenné náměty, rady a připomínky, které mi při zpracování diplomové práce poskytl.“

<u>1. ÚVOD:</u>	5
<u>2. ZÁKLADNÍ LIDSKÁ PRÁVA A SVOBODY</u>	8
<u>2.1. STRUČNÝ NÁSTIN HISTORICKÉHO VÝVOJE ZÁKLADNÍCH LIDSKÝCH PRÁV A SVOBOD</u>	8
<u>2.2. POJEM PRÁVNÍ STÁT</u>	12
<u>2.2.1. Sociální stát</u>	14
<u>2.3. POJEM LIDSKÁ (ZÁKLADNÍ) PRÁVA A SVOBODY</u>	15
<u>2.3.1. Charakteristické znaky základních práv a svobod</u>	17
<u>2.3.2. Přirozenoprávní původ základních lidských práv</u>	18
<u>2.3.3. Přirozenoprávní pojetí lidských práv a Listina</u>	21
<u>2.4 LISTINA ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD</u>	22
<u>2.4.1. Systematika Listiny</u>	23
<u>2.4.2. Úvodní články Listiny a jejich význam</u>	24
<u>2.4.2.1. Uznání svobody jednotlivce</u>	25
<u>2.4.2.2. Rovnost v důstojnosti</u>	25
<u>2.4.2.3. Rovnost v právech</u>	25
<u>3. PROCESNÍ OCHRANA V RÁMCI ČR</u>	27
<u>3.1. VNITROSTÁTNÍ PROCESNÍ OCHRANA A PRÁVO NA SPRÁVEDLIVÝ PROCES</u>	27
<u>3.2. ÚSTAVNÍ SOUDNICTVÍ</u>	31
<u>3.2.1. Koncepce ústavního soudnictví</u>	31
<u>3.2.2. Ústavní soud ČR</u>	32
<u>3.2.3. Ústavní stížnost</u>	35
<u>3.2.3.1. Historický exkurz vývoje ústavní stížnosti</u>	36
<u>3.2.3.2. Pojem, typy, funkce ústavní stížnosti</u>	37
<u>3.2.3.3. Řízení o ústavní stížnosti podle §87 odst.1 písm.d) Ústavy ČR</u>	41
<u>4. KONTROLNÍ MECHANISMY V OBLASTI LIDSKÝCH PRÁV NA MEZINÁRODNÍ ÚROVNI</u>	47
<u>4.1. ÚVODEM K MEZINÁRODNÍM KONTROLNÍM MECHANISMŮM</u>	47
<u>4.2. EVROPSKÝ SYSTÉM OCHRANY LIDSKÝCH PRÁV</u>	48
<u>4.2.1. Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod</u>	49
<u>4.2.2. Evropský soud pro lidská práva</u>	52

<u>4.2.2.1. Pravomoc a příslušnost Evropského soudu pro lidská práva</u>	53
<u>4.2.3. Řízení před Evropským soudem pro lidská práva</u>	58
4.2.3.1. Podmínky přijatelnosti stížnosti podle čl. 34 Úmluvy.....	58
4.2.3.2. Řízení před rozhodnutím Soudu o přijatelnosti stížnosti.....	60
4.2.3.3. Řízení po rozhodnutí Soudu o přijatelnosti stížnosti.....	62
4.2.3.4. Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva	63
<u>4.2.4. Revize štrasburského kontrolního mechanismu prostřednictvím Protokolu č.14</u>	64
<u>5.ZÁVĚR:</u>	69
<u>RESUMÉ:</u>	72
<u>SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:</u>	74

1. Úvod:

Záruky základních lidských práv a svobod představují jeden z pilířů, na kterých je v současné době moderní stát vybudován. Jedním z principů, na kterých je demokratický právní stát založen, je koncepce garance základních práv a svobod. Procesní prostředky ochrany těchto práv se stávají měřítkem úrovně demokracie ve státě. Tyto záruky ochrany lidských práv a svobod poskytují jedinci jistotu, že v případě státem uznaného základního práva a svobody, bude mít možnost obrany legálními prostředky, které mu stát jako garant těchto práv poskytl.

Historie lidských práv sahá do hluboké minulosti, kdy se postupem času začaly vytvářet hmotněprávní katalogy zakotvující lidská práva přiznaná jednotlivci na úrovni vnitrostátní, ovšem jejich procesní ochrana byla mizivá a jednatel se těžko mohl dovolat porušení státem uznaných a zaručených práv. Vnitrostátní a mezinárodní procesní ochrana vykryštovala až v rámci 20. století, kdy jsou jednotlivci dány efektivní procesní prostředky na obranu jeho práv uznaných jak státem, tak mezinárodním společenstvím.

Z hlediska širokého záběru tohoto tématu, který můžeme dovést z názvu zadané práce, si toto pojednání bude klást za cíl vymezení pojmu lidských práv a svobod. Dále pak zachycení základů jejich procesní ochrany se zaměřením na specifikované procesní prostředky, které jsou poskytovány v rámci procesní ochrany pro tato práva, a to v rámci právního řádu České republiky. Zahrnut bude rovněž popis procesního postupu při efektivním uplatňování těchto procesních prostředků.

Než přistoupíme v této práci k meritu, tedy k možnostem procesní ochrany lidských práv na úrovni vnitrostátní i mezinárodní, bude prvotní část této práce věnována problematice základních lidských práv a svobod. Pod tím si představme nástin jejich historického formování se od starověku až po současnost, kdy lidská práva jsou běžně pozitivně právně zakotvena ve formálních pramenech práva nejvyšší právní síly (ústavy, mezinárodní smlouvy, jejichž materií tvoří lidská práva). V rámci první části je samostatně zpracován, vymezen a také nastíněn vývoj doktríny právního státu, neboť právě principy právního státu úzce souvisejí s problematikou lidských práv. Následně bude rozebrán pojem lidských práv a jejich charakteristické rysy, které vytvářejí z této skupiny práv specifickou skupinu lišící se od práv ostatních. Nebude vynechána ani část zabývající se původem lidských práv plynoucí z přirozenoprávní koncepce, tedy jejich přirozenoprávní charakter, který pak bude doložen

přirozenoprávním pojetím lidských práv a svobod, na kterém je ústavně zakotvený katalog lidských práv, v rámci České republiky je jím Listina základních práv a svobod, vybudován. Nadále nebude pozornost ustupovat od tohoto stěžejního normativního právního aktu nejvyšší právní síly, neboť právě jeho popis a výklad základních ustanovení bude pro pochopení a uplatňování lidských práv v rámci naší republiky zásadní.

Druhá část práce bude věnována vnitrostátní procesní ochraně, která je uskutečňována v rámci demokratického právního státu. Stát garantuje ochranu právům a zajišťuje ji prostřednictvím širokého spektra právních prostředků, které slouží k tomu, aby ochrana právům byla poskytnuta tak, jak vyplývá z právního řádu.

Práce se v tomto okamžiku zaměří na ústavní soudnictví vykonávané prostřednictvím Ústavního soudu, které zajišťuje ochranu ústavnosti a v rámci něhož je subjektu práva umožněno využít specifický procesní prostředek ochrany ústavně zaručených práv a svobod. U ústavní stížnosti bude popsán její vývoj, pojem, funkce, typy a následně bude rozebráno řízení o „obecné“ ústavní stížnosti, čímž bude uzavřena druhá část práce týkající se vnitrostátní ochrany lidských práv se specifickým zaměřením na ústavní soudnictví a ústavní stížnost, která je v zásadě jedním z nutných předpokladů, aby porušování garantovaných lidských práv mohlo být posouzeno v rámci subsidiárního kontrolního mechanismu na mezinárodní úrovni.

V třetí části práce bude nastíněna úloha mezinárodního společenství v procesu ochrany lidských práv. Lidská práva jsou mimo vnitrostátních úprav garantována prostřednictvím různých mezinárodních úmluv. Úmluvy zakotvující lidská práva by postrádaly smysl, kdyby jejich cestou nebyly poskytnuty záruky pro jednotlivce, jak se dovolat v úmlouvách zakotvených práv.

Pozornost, v rámci tématu mezinárodní ochrany lidských práv, bude věnována pouze jednomu z mnoha smluvních instrumentů, a to Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, která obsahuje katalog lidských práv a současně zavádí propracovaný a efektivní mezinárodní mechanismus kontroly jejich dodržování. Tento kontrolní mechanismus Úmluvy zabezpečovaný Evropským soudem pro lidská práva působící v rámci Rady Evropy, považují za jeden ze základních a z tohoto důvodu se práce bude věnovat Úmluvě a Evropskému soudu pro lidská práva. Nezůstane opomenuto řízení před Soudem, jeho vývojová stádia, podmínky přijatelnosti individuální stížnosti, význam rozsudku pro stěžovatele i pro odpovědný stát. Práce zahrne i možnou procedurální úpravu de lege ferenda, protože v současné době je Soud

přetížen velkým množstvím stížností. Touto vizí do budoucnosti je zakončena ochrana lidských práv poskytovaná na mezinárodní úrovni.

2. Základní lidská práva a svobody

2.1. Stručný nástin historického vývoje základních lidských práv a svobod

Idea lidských práv není výdobytkem současné společnosti. Dlouhý historický vývoj prodělala myšlenka základních práv a svobod a jejich naplňování do současné podoby. Z vývoje lidské společnosti a chování jednotlivců lze vyzorovat, že idea těchto práv a svobod vzniká většinou tam, kde jsou tato práva hromadně potlačována. Příklady můžeme spatřit v dobách absolutistického státu nebo ve státě s despotickým výkonem.

Vývoj lidských práv lze sledovat ve dvou rovinách. V prvním případě, je možné se vydat po stopách vývoje myšlenek a koncepcí lidských práv, jež se objevovaly například v teleologickém či filozofickém myšlení a obvykle se staly inspirací pro jejich pozitivněprávní zakotvení. V druhém případě, je možné sledovat historický vývoj ucelených lidskoprávních katalogů.

Některé kořeny soudobé koncepce základních práv a svobod nalézáme již ve Starověkém Řecku a všude tam, kde filozofové začali vnímat význam jednotlivce, uvědomovat si jedinečnosti, vlastnosti a ctnosti člověka. Řekové nahlíželi na svobodu člověka v jiné poloze, než jak jsou základní práva a svobody chápána v současnosti, tedy v moderním státě. Platon a Aristoteles usilovali zejména o hledání nejvhodnější formy vlády apod., nikoliv o vybudování právních a organizačně-právních záruk postavení jednotlivce vůči státu. Přesto Řekové přispěli k tvorbě zárodečných forem politických práv.

Dalším historickým zdrojem je křesťanství, které přichází s jinou koncepcí základních práv. V křesťanském učení je výrazný aspekt solidarismu, lásky k bližnímu. V 19. a 20. století také zásluhou tohoto zdroje myšlení došlo k rozvoji sociálních práv jednotlivce.

V období středověku se staví do popředí praxe, která je založena na privilegích poskytovaných šlechtě a měštům. Pod privilegii je možné představit si určité dohody panovníka a stavů. Z toho vyplývá, že ve středu zájmu nestojí jednotlivec, ale jde o práva šlechty, měšť atd. Tyto dohody se staly vzorem pro rozpracování společenské smlouvy.

„Různé varianty společenské smlouvy a přirozeného práva se stávají ve středověku a zejména v novověku výrazným pramenem myšlenky lidských práv. Podle nich lidé rovní a svobodní mezi sebou uzavírají smlouvu o sdružení a na jejich základě se podřizují vládci.“¹ Jeho hranice takto nabyté moci jsou však omezené. Za tyto hranice jsou považována právě přirozená práva člověka na život, svobodu a majetek (dle J.Locka).

Dalším obohacujícím zdrojem myšlenky lidských práv byla teorie dělby moci, která byla rozpracována v 18. století a jejím dominantním představitelem je Ch. Montesquieu. Podle jeho názoru „není svobody, jestliže táž osoba nebo týž úřad spojuje ve svých rukou moc zákonodárnou a moc výkonnou, protože vzniká obava, že... vyhlásí tyranské zákony a pak je bude tyransky provádět. Není svobody, jestliže není moc soudní oddělena od moci zákonodárné a výkonné. Kdyby byla moc soudní spojena s mocí zákonodárnou, byla by moc nad životem a svobodou občanů pouhou libovůlí, protože soudce by byl zároveň zákonodárcem. Kdyby byla moc soudní spojena s mocí výkonnou, soudce by mohl být zároveň tyranem.“²

Tyto myšlenkové směry se postupem času počaly prosazovat i v praktické rovině. Jejich projevem byly nejprve různorodé panovnické dokumenty. Nejvýznamnější z těchto dokumentů se stala Magna charta libertatum z roku 1215, která se však vztahovala pouze na svobodné lidi a až později se začala uplatňovat na všechny osoby bez rozdílu stavu. Jedná se tedy o nejstarší právní dokument, v němž bylo zakotveno právo na soudní ochranu. Postupně se z privilegií pro stavy stávají právní dokumenty s dosahem pro každého. Jako příklad by mohl být uveden anglický ústavní dokument Habeas Corpus Act z roku 1679 a Bill of Rights z roku 1689. Právo na soudní ochranu bylo zakotveno i v amerických a francouzských ústavních normách.

V 18. století dochází k rozmachu těchto dokumentů, které se utvářejí a vystupují v podobě ucelených katalogů lidských práv. „Pro tyto katalogy se stalo charakteristické, že v sobě obsahují na jedné straně obecnost a na straně druhé závazek státu tyto práva a svobody dodržovat a chránit a také možnost jedince je prosadit vůči státu, tím se z tohoto práva stává subjektivní veřejné právo, jeho povaha patří k základním znakům právního státu. Jedná se o nárok subjektu práva směřující vůči státu, nejedná se o

¹ Filip, J., Svatoň, J., Zimek, J. Základy státovědy. 4. nezměněné vydání. Brno : Masarykova Univerzita, 2006, s. 132.

² Montesquieu, Ch. O duchu zákonů. Přeložil Stanislav Lyer. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003, s. 172.

privilegium, které je propůjčené od panovníka.³ Mezi nejvýznamnější dokumenty tohoto typu se řadí Virginská deklaráce z roku 1776. Na evropském kontinentu to bylo především Prohlášení práv člověka a občana z roku 1789. V těchto dokumentech je prohlášena rovnost a svoboda lidí, zachování přirozených a nepromlčitelných práv lidských práv (svoboda, vlastnictví, právo na odpor, bezpečnost). Odtud i česká Listina základních práv a svobod čerpá myšlenkové ideje přirozenoprávní koncepce lidských práv, zj. pokud jde o neporušitelnost přirozených práv člověka, rovnost, svobodu, svrchovanost zákona (viz.čl.1 a 4 Deklarace práv člověka a občana). Na našem území byl tento přístup zahrnut v právním dokumentu v roce 1811, kdy byl vydán císařským patentem č. 946 Obecný občanský zákoník.

V 19. století byla tato práva obsažena v ústavách jednotlivých států, spíše byla adresována především občanům daného státu (občanská práva). Po 1. světové válce se k těmto základním právům začínají prosazovat tzv. práva třetí generace, což znamená, práva sociální, kulturní a hospodářská.

Největší rozmach týkající se základních práv a svobod přišel po druhé světové válce a v reakci na ni. Tehdy byly základní lidská práva a svobody masově potlačovány. Iniciativy se ujalo mezinárodní společenství, které zformulovalo v celosvětovém měřítku a v rámci OSN přijalo v roce 1948 Všeobecnou deklaraci lidských práv. Ačkoli je tento dokument formálně právně nezávazný, stal se podkladem a inspirací pro další mezinárodní normotvorbu v oblasti lidských práv a postupem času nabyl jisté závaznosti jako právní obyčej. Tento kodex, který je univerzální a mezinárodně uznávaný obsahuje v sobě široký záběr mezinárodně uznávaných lidských práv i práv třetí generace, ale obsahuje i též procesní mechanismy zajišťující ochranu těchto práv.

V roce 1966 byly přijaty dva pakty, které navazují a čerpají z Všeobecné deklarace lidských práv. Jedná se o Mezinárodní pakt o hospodářských, kulturních a sociálních právech a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, k němuž byly později přijaty 2 opční protokoly. Význam těchto dokumentů spočívá v tom, že jsou právně závazné a ustavují orgány pověřené dohledem nad dodržováním obsahu úmluv. Valná většina států tyto pakty ratifikovala. OSN tímto svoji iniciativu nevyčerpal, neboť uzavřelo celou řadu dalších univerzálních smluv upravujících problematiku lidských práv, jako příklad lze uvést Úmluvu o právech dítěte, Úmluvu o právním postavení uprchlíků atd..

³ Filip, J., Svatoň, J., Zimek, J., Základy státovědy. 4. nezměněné vydání. Brno : Masarykova Univerzita, 2006, s. 133.

V rámci Evropského kontinentu vznikají regionální úpravy lidských práv, a to cestou regionálních úmluv. Značný význam v tomto směru má Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod z roku 1950, která vytváří v rámci Evropy nezastupitelný význam, a proto se jí v této práci budu snažit podrobněji rozebrat. Dále sem můžeme přiřadit Evropskou sociální chartu z roku 1961. Charta základních práv Evropské unie z roku 2000 - jde o politický dokument, zatím právně nezávazný. Její význam spočívá zejména v tom, že v sobě obsahuje nejrozsáhlejší katalog lidských práv na mezinárodní úrovni. V budoucnu se má stát právně závaznou, a to tím, že se stane součástí primárního práva ES.

Dělit lidská práva je možné z několika různých hledisek. Do této části práce by bylo vhodné zařadit jejich dělení podle jejich historického vývoje, do tzv. generací.⁴ Teorie generací lidských práv byla rozpracována koncem 60. a v průběhu 70. let 20. století. Teorie se ustálila v podobě tří a čtyř generací. Je nezbytné si uvědomit otevřenost této teorie, neboť se předpokládá vznik nových generací lidských práv. J. Blahož je zastáncem pojetí čtyř generací lidských práv.⁵

- a) Lidská práva první generace - formulovala je tradiční přirozenoprávní doktrína, proklamována v 17. – 19. století, řadí se mezi typická práva individuální (osobní). Pod tímto pojmem si lze představit – právo na život, osobní svobodu, právo na vlastnictví, právo na soukromí, svoboda myšlení, svoboda pobytu a pohybu.
- b) Lidská práva druhé generace - přiznána až na přelomu 19. století, postihují politická práva, která byla jednotlivci přiznána bez dřívějších omezení, tedy v plné formě. Typické právo pro tuto generaci je právo volební – právo volit a být volen, právo účasti na správě věcí veřejných, právo petiční.
- c) Lidská práva třetí generace – počátek prosazování začíná ve 20. letech 20. století a zvláště po druhé světové válce. Jedná se o práva sociální, hospodářská a kulturní. Zformovala se pod vlivem sociálních hnutí a jsou zdokonalována všestranným vývojem demokracie.
- d) Lidská práva čtvrté generace – proklamována od 70. let 20. století, jde zejména o právo na příznivé životní prostředí, právo na ochranu informací před jejich zneužitím, právo na ochranu osobní integrity, právo na mír. Jedná

⁴ Srov. Gerloch, A. Teorie práva. 3. rozšířené vydání. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2004, s. 226.

⁵ Srov. Blahož, J. Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva. Praha : ASPI, 2005, s. 48-51.

se o relativně novou generaci lidských práv, která je utvářena v reakci na současná hrozící nebezpečí dnešní společnosti.

2.2. Pojem právní stát

Soudobý stát je založen na konceptu právního státu. Právní stát se jeví jako určitý ideální typ státu, ke kterému se jednotlivé státy snaží co nejvíce přiblížit. V současnosti se stal pojem právního státu pojmem pozitivně právně upraveným ve většině ústav nevyjímaje Ústavu ČR, kde je pozitivní úprava obsažena v čl.1 tohoto ústavního dokumentu. Jak je možné dovodit z historického rozboru, který bude názorně stručně doložen, nebyla a ani nemohla být vytvořena univerzálně přijatá koncepce právního státu. Záruky základních práv a svobod patří do soustavy atributů, pomocí nichž je možné tento pojem vymezit, a proto považuji za vhodné zařadit vysvětlení zmíněného pojmu do této práce.

Myšlenka právního státu prodělala značný historický vývoj, než vykristalovala do současné podoby. První zárodečné rysy této ideje můžeme spatřovat již u antických myslitelů (Platón, Aristoteles), jejich myšlenkové koncepty o vázanosti státu právem a idea přirozeného práva sloužily jako přínosný podklad pro vlastní vznik konceptu právního státu objevující se v 18. století, zejména však v 19. století. Faktický zrod této myšlenky a její naplnění je nezbytné spojit s předrevolučním osvíceneckým obdobím, kdy došlo k naplnění jeho obsahu a charakteristických atributů.

Novodobá koncepce právního státu spjatá s 19. a 20. stoletím se utvářela pod vlivem myšlenkových směrů, mezi které řadíme liberalismus, přirozenoprávní teorii, teorii společenské smlouvy, konstitucionalismus a právní pozitivismus. Stěžejním z těchto myšlenkových směrů pro teorii právního státu by mohla být přirozenoprávní teorie, jež rozvádí myšlenku, že lidská práva a základní svobody patří jedinci nezávisle na státu a platném právu. „Úkolem státu jako právního státu je tedy zakotvit základní práva a svobody člověka do právního řádu a zabezpečit jejich výkon a ochranu, a to bez zasahování státních orgánů nebo jiných právních subjektů do těchto práv a svobod v rozporu se zákonem.“⁶

⁶ Harvánek, J. a kol. Teorie práva. 2. opravené vydání. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 93.

Na doktrínu právního státu měla zajisté vliv právní kultura a rozdílný vývoj politického systému, ve kterém se vyvíjela, a proto vznikly dvě do jisté míry odlišné koncepce, a to kontinentálně-evropská a angloamerická koncepce právního státu.

Kontinentálně-evropská koncepce navazuje na dobu osvícenství a Velkou francouzskou revoluci. Samotná doktrína právního státu se objevuje a je rozpracována v Německu v 19. století a razí myšlenku, že státní moc a její výkon musí respektovat zásadu legality (vázanost právem), a že intervence státu do života jednotlivce musí být v souladu se zákony a ústavou. Myšlenka právního státu byla v 19. století vtělena i do právních kodifikací zakotvující katalogy lidských práv, kdy se pozitivně právního vyjádření dočkaly i stěžejní principy právního státu. Počátkem 20. století dochází ke ztrátě aktuálnosti a oslabení významu myšlenky právního státu. Její renesance se objevuje po 2. světové válce, kdy se opět stává středem politického a právního myšlení v reakci na totalitní režim, který pošlapal principy právního státu. Kontinentální koncepce právního státu je označována jako tzv. „Rechtsstaat“ (zaveden německými právními pozitivisty), do češtiny přeloženo jako „právní stát“.

Angloamerická koncepce je historicky starší než kontinentální koncepce a její vývoj je odlišný. V této koncepci, na rozdíl od předešlé, zaujímají důležité místo soudy (zdůrazněním role nezávislého soudce) a soudcovská tvorba práva. Tato doktrína je označována jako „Rule of law“, v rámci níž existuje stěžejní akcent na procesně právní princip právního státu označovaný jako „Due Process of law“. V překladu by se dalo vyjádřit jako „právo na spravedlivý proces“. Právo na spravedlivý proces není jen procesním právem, nýbrž má blízký vztah k principu panství práva.

V současné době jsou základní atributy právního státu zabudovány (pozitivně zakotveny) ve většině ústav, ve formálním prameni práva nejvyšší právní síly. Jako základní principy právního státu lze uvést následující:⁷

- a) Záruky základních práv a svobod – lidská práva představují pro právní stát základní hodnotovou kategorii, jenž proto musí být v právním řádu kodifikována. Právní stát však lidská práva nejenom ústavně zakotvuje, ale současně jim poskytuje efektivní ochranu a také vytváří podmínky pro faktické naplnění některých práv a svobod. Stěžejní význam má vytvoření procesně právních záruk ze strany státních orgánů umožňující nerušené užívání těchto práv a svobod.

⁷ Harvánek, J. a kol. Teorie práva. 2. opravené vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 99-104.

- b) Ústavnost a zákonnost - pojem zákonnost vyjadřuje požadavek bezvýjimečného a bezvýhradného respektování práva všemi subjekty bez rozdílu. (viz. čl.2 odst.3 Ústavy). Pojem ústavnost je téměř shodný s pojmem zákonnosti, ovšem navíc značí nutný soulad zákonů a podzákoných právních předpisů s ústavou.
- c) Právní jistota – tento pojem v sobě zahrnuje skutečnost, že se každému subjektu bez rozdílu dostane efektivní ochrany jeho práv, možnost výkonu jeho subjektivních práv, a jestliže poruší pravidlo stanovené právní normou, bude na něm uplatněna pouze sankce, kterou norma předvídá. Právní jistota tak ve své podstatě vylučuje nahodilost a zvláště ze strany státu, což vede k vytvoření pevného právního postavení občana.
- d) Suverenita lidu – jejím obsahem je zakotvení svrchovanosti občana a jeho priorita před státem.
- e) Dělbá a kontrola moci – kladen důraz na to, aby nemohlo dojít k faktickému popření právního státu.
- f) Omezená vláda – jedná se o princip sebelimitace státní moci právem, kdy povaha právního státu vyžaduje, aby všechny formy státní moci byly limitovány ústavou a zákony. Vztahuje se to na moc výkonnou, zákonodárnou a soudní.
- g) Legitimita státní moci a demokraticismus činnosti státních orgánů.

Koncepce naší základní ústavní normy vytváří normativní a hmotněprávní základy k tomu, aby Česká republika byla za právní stát nejen formálně označena, ale fakticky byla právním státem a naplnila základní atributy doktríny právního státu.

2.2.1. Sociální stát

S pojmem právní stát souvisí do značné míry i pojem sociálního státu. V ústavách jednotlivých států můžeme nalézt výslovné ustanovení o tom, že daný stát je státem právním a zároveň sociálním. To znamená, že stát při naplňování všech principů právního státu je současně zavázán brát zřetel i na aspekty sociální. Tato povinnost státu je ústavně zakotvena jako neměnný princip. Teoreticky vzato, stát, který se ve své ústavě výslovně prohlašuje za stát sociální, již nepotřebuje, aby v jeho ústavě byla

zakotvena práva hospodářská, sociální a kulturní, neboť ta jsou již v samotném principu sociálního státu zakotvena. Za stát sociální lze samozřejmě považovat také ten, jehož katalog ústavně upravených práv obsahuje vyčerpávající úpravu práv hospodářských, sociálních a kulturních, i když ústava tento stát výslovně neoznačuje jako stát sociální. Takovým státem je například i Česká republika.

Vývoj sociálního státu lze pozorovat od 80. let 20. století. Jednotná definice zaštiťující pojem sociálního státu není jednotně vymezena, a proto se můžeme setkat s různými typy definic, které se vyznačují svoji velkou obecností. M. Večeřa ve své publikaci uvádí Potůčkovu definici: „Za sociální stát označuje stát, v němž se v zákonech, ve vědomí a postojích lidí, v aktivitách institucí a v praktické politice prosazuje myšlenka, že sociální podmínky, v nichž lidé žijí, nejsou jen věcí jedinců či rodin, nýbrž věcí veřejnou.“⁸

Sociální stát předpokládá existenci sociálních práv, které představují nárokovou sociální dávku garantovanou státem. Sociální práva (práva třetí generace) jsou součástí základních lidských práv, ale na rozdíl od práv občanských a politických se liší ve své povaze. Sociální práva mají charakter relativních subjektivních práv veřejnoprávní povahy. Jedná se o právní vztah stát – občan, kdy stát je povinen v tomto vztahu něco dát nebo konati. Odlišná povaha se také projevuje i ve způsobu jejich ochrany. Pod tímto je nezbytné si představit, že občan se nemůže dovolávat svého práva s odkazem na obsah normy ústavního práva, ale pouze v mezích zákonů, které ustanovení z oblasti sociálních práv provádějí.⁹ To lze demonstrovat na základě čl. 41 Listiny, kde jsou práva sociální, hospodářská a kulturní ústavně zakotvena.

2.3. Pojem lidská (základní) práva a svobody

V teorii se setkáváme s nejednotným zastřešujícím pojmem, jako jsou „lidská práva“, „základní práva“ či též „základní lidská práva“.

„Pojem lidská práva akcentuje jejich vazbu na každého člověka, zdůrazňuje jejich přirozenoprávní základ. Každý člověk se s lidskými právy rodí, jsou imanentní součástí lidské osobnosti, přičemž stát tato práva jedinci neuděluje či nedává, pouze

⁸ Večeřa, M. Teorie sociálního státu. Brno : IURIDICA BRUNENSIA, 1995, s. 34.

⁹ Srov. Harvánek, J. a kol. Teorie práva. 2. opravené vydání. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 119.

jejich existenci uznává a zavazuje se je garantovat.“¹⁰ „Pro právní vědu jsou lidskými právy obecně závazná pravidla chování jednotlivců, právnických osob, občanů státu zaručovaná a sankcionovaná státní mocí směřující k uskutečňování a reprodukci zvláště významných kvalit lidského života, které určují podstatu dané společnosti a státu.“¹¹ V odlišných vědních disciplínách se pojem lidské právo kryje s pojmem nárok jedince na cosi základního, čehož je nezbytné k životu jedince. Dalo by se říci, že lidská práva jsou vyjádřením nároku na život a jeho kvality.

Pojem „základní práva“ zdůrazňuje jejich nezrušitelnost, nezcižitelnost a imanentnost těchto práv, přičemž existenci člověka, jednotlivce, ke kterému se váže, jaksi automaticky předpokládá.¹² Dále na pojem základní práva může být nahlíženo v tom smyslu, že to jsou lidská práva, od nichž jsou ostatní lidská práva odvozena. To je zejména využíváno ústavním a mezinárodním právem, neboť zde pojem základní práva zahrnuje lidská práva, která jsou hierarchicky nadřazena právům ostatním (představují základní nezměnitelné hodnoty, bez nichž by stát nemohl být považován za demokratický). „Pojem základních práv hraje významnou úlohu v právních řádech jednotlivých států i v dimenzích mezinárodněprávních, neboť v právní formě odráží přirozenoprávní hierarchickou stavbu lidských práv.“¹³ Příkladem může být ústavní úprava lidských práv v České republice.

Lze vyvodit, že se jedná o zcela specifická práva, lze je přirovnat k obecným principům, které jsou dotvářeny soudní judikaturou a obsahově naplňovány. F. Weyr hovoří o lidských právech jako o programových větách nebo dokonce monologu zákonodárce, tedy nepřipouští jejich přímou vynutitelnost. Tak pojednávala právní doktrína počátku 20. století, která je již v současné době překonána.¹⁴

Problematika, která se vztahuje k ústavnímu právu každého státu, je zakotvení základních práv a svobod. Vymezení pojmů základní právo, základní svoboda nebo základní práva a svobody nenalezneme ani v Ústavě ČR ani v Listině základních práv a svobod (dále jen Listina). Pro vyjádření vztahu mezi jedincem a státem (veřejnou mocí) existuje a je používána celá řada pojmů, které se často zaměňují, kryjí nebo doplňují. Terminologie ústav a mezinárodních úmluv je nejednotná. Používá se pojmů, jako jsou : „lidská práva“, „přirozená práva člověka“, „lidská práva a základní svobody“, ...

¹⁰ Klíma, K. a kol. Státověda. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 166.

¹¹ Blahož, J. Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva. Praha : ASPI, 2005, s. 12.

¹² Kubů, L., Osina, P., Grygar, J. Teorie práva I. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s. 116.

¹³ Blahož, J. Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva. Praha : ASPI, 2005, s. 34.

¹⁴ Viz. Weyr, F. Československé právo ústavní. Praha : Melantrich a.s., 1937, s. 66-68.

Definici základního práva nenalzáme a stejně tak je tomu i v jiných ústavách. Podle názoru J. Filipa, „ji proto musíme konstruovat na základě poznatků teorie, ústavních řešení a judikatury především Ústavního soudu, pro který je vymezením základního práva předpokladem pro rozhodování v otázkách ústavních stížností.“¹⁵ Náš ústavodárce souhrnně označil pod pojmem základní práva a svobody nejvýznamnější práva a svobody, vyjadřující především vztahy státu a jedince. Kromě toho systematika Listiny používá celou řadu dalších označení, která jsou tomuto střešnímu pojmu podřazena. Pojem tak vyjadřuje všechna práva a svobody uvedená v Listině, ale nepochybně existují i jiná práva (mezinárodní smlouvy podle čl.10ÚS) a svobody, která nejsou v Listině uvedena a který český právní řád respektuje a chrání.

Jestliže jsou lidská práva pozitivněprávně zakotvena, je možné se jich domoci prostřednictvím existujících právních prostředků a současně je lze státními institucemi zaručit. Typickou složkou státní moci, která poskytuje ochranu lidským právům, je soudní moc. Primární ochranu zaručuje vnitrostátní právo, sekundární ochranu garantuje právo mezinárodní.

2.3.1. Charakteristické znaky základních práv a svobod

Základní práva a svobody je možné vymezit podle společných charakteristických rysů, jde zejména o následující znaky:

- a) Jsou ústavně zaručená - viz. čl.87 odst.1 písm.d) Ústavy ČR¹⁶ - tím je zaručeno, že jimi bude vázána nejen moc výkonná a soudnictví, které jsou vázány ústavou, ale taktéž i zákonodárna moc.
- b) Mají povahu subjektivního veřejného práva – jedná se tedy o vztahy mezi jednotlivci a státem navzájem, z nichž pro nositele těchto práv plynou konkrétní nároky vázané právě na jejich osobu. Stát je adresátem těchto práv a nositelem je jednatlivec.
- c) Mají zvláštní obsah – vznikají přímo na základě ustanovení ústavního pořádku nebo mezinárodní smlouvy podle čl. 10 Ústavy ČR, nikoli z konkrétního právního vztahu vzniklého na základě právního úkonu nebo aktu v odvětvích

¹⁵ Filip, J. K pojmu základního práva nebo svobody z hlediska jednoho nálezu ústavního soudu. Právník, 1995, č. 8, s. 771.

¹⁶ Viz. § 87 odst. 1 písm. d) Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů. – „Ústavní soud rozhoduje o ústavní stížnosti proti pravomocnému rozhodnutí a jinému zásahu orgánů veřejné moci do ústavně zaručených základních práv a svobod.“

soukromého práva. (proto mají stejný rozsah pro všechny své subjekty – čl.1 a 3 Listiny a jsou trvalé v závislosti na pobytu na území nebo státním občanství),

- d) Nelze s nimi právními úkony disponovat – tato práva jsou nezadatelná a nezczizitelná (čl.1 Listiny), z toho musíme vyvodit, že není možné je nějakou smlouvou mezi jedincem a veřejnou mocí stanovit odlišně, čímž je zaručeno, že budou pro všechny subjekty stejné. Samozřejmostí zůstává tyto práva nevyužít.
- e) Jsou vymahatelné vůči státu prostřednictvím nezávislé soudní moci, popř. mezinárodního orgánu (čl. 4 Ústavy ČR). Jsou bezprostředně závazné, i když naše ústavní předpisy tento postulát nevyjadřují výslovně. Lze to ovšem dovodit z čl.1 odst.1 Ústavy ČR: „Česká republika je svrchovaný, jednotný a demokratický právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana.“¹⁷ Z toho vyplývá, že všechny orgány státu se musí tímto pravidlem řídit. Dále jsou základní práva a svobody pod ochranou soudní moci čl. 4 Ústavy ČR: „Základní práva a svobody jsou pod ochranou soudní moci.“¹⁸ Pokud jde o práva a svobody, které jsou zakotveny pouze v mezinárodních smlouvách podle čl.10 Ústavy ČR, je dále otevřena cesta k mezinárodnímu orgánu pověřenému kontrolou plnění takovéto smlouvy.
- f) Představují současně ústavní hodnoty, kterými je stát ve své činnosti vázán (čl.1, čl. 85 odst.2 Ústavy ČR).

2.3.2 Přírozenoprávní původ základních lidských práv

Bezesporu základní lidská práva mají tzv. přírozenoprávní charakter. To znamená, že to není stát, který by si tato práva určoval, ale je to sama přirozenost člověka, z níž tato práva vycházejí. Stát má následně úlohu jakéhosi garanta základních práv a svými akty (ústavními zákony) může určovat meze těchto práv a nikoliv jejich samostatnou existenci.

Idea přirozeného práva pochází z antické řecké filozofie (v této souvislosti se uvádí za jeho typický výraz stoické rčení, že „každému, co jeho jest“. Stoikové prohlásili za typický znak přirozeného práva svobodu a rovnost.).

¹⁷ Viz. čl.1 odst.1 -Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁸ Viz. čl.4 - Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

„Pojem přirozených práv, a tedy rovněž lidských práv vzniká ze základního práva, kterým je právo na život. Právo na život je základem přirozenoprávního pojetí lidských práv. Je to dáno tím, že lidská práva ve svém souhrnu nejsou ničím jiným než různými kvalitativními stránkami práva na život.“¹⁹

Přirozenoprávní přístup (jusnaturalismus) je přístupem dualistickým, a to v tom, že rozlišuje právo dané (platné) tj. vytvořené lidmi zejména zákonodárstvím, je vytvořeno nebo uznáno státem, a právo přirozené, které je na daném právu nezávislé, tedy právo existující nezávisle na státu. „Jedná se o souhrn určitých právních principů nebo obecných právních norem se silným hodnotovým významem (přirozené právo v objektivním smyslu) nebo na základě určitých axiologických východisek zdůvodňuje požadavky možného chování (přirozené právo v subjektivním smyslu).“²⁰ Z toho vyplývá, že lidská práva v přirozenoprávním pojetí jsou tzv. hodnotovým měřítkem ústavní nebo zákonné pozitivně právní úpravy.

Přirozené právo má různé interpretace, ovšem tyto se shodují v jejich společných následujících znacích:²¹

- a) právo je pokládáno za přirozený jev, které není závislé na vůli lidí, proto je univerzální a má obecnou platnost: platí vždy a pro všechny lidi,
- b) přirozené právo je pokládáno za neměnné, stabilní: bude trvat, jestliže bude existovat společnost,
- c) je také považováno za přirozený „nárok“ člověka, který plyne z jeho místa ve světě nebo jeho postavení ve společnosti,
- d) realizace přirozeného práva zaručuje spravedlivé společenské vztahy,
- e) přirozeně právní přístup je dualistický a předpokládá vždy existenci zákonného práva: přirozené právo tvoří hodnotový, morální základ zákonného práva.

Teorie přirozeného práva (ius naturale) prodělala značný vývoj a vystupovala v určitých obdobích v různých variantách, které se od sebe odlišovaly. Jejich rozdílnost spočívala zejména ve vysvětlování původu přirozeného práva, jedná se o různé zdroje tohoto práva. V historii můžeme rozeznat tři koncepce: teologická, naturalistická

¹⁹ Blahož, J. Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva. Praha : ASPI, 2005, s. 17.

²⁰ Gerloch, A. Teorie práva. 3. rozšířené vydání. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk,s.r.o., 2004, s. 230.

²¹ Machalová, T. Úvod do právní filozofie (Základní pojmy) 1. díl. Brno : Masarykova univerzita, 2001, s. 58.

(16. století), racionalistická (18. století). Přirozené právo je v těchto koncepcích věčné, univerzální, neměnné.

Opakem přirozenoprávního přístupu je přístup pozitivistický (juspozitivismus), vznikající v 19. století vycházející z právního monismu. Právní pozitivismus uznává pouze jediný druh práva, a to právo pozitivní. Pozitivní právo, je právo lidmi stanovené, má svůj původ v zákonodárství, v obyčeji atd.. „Význam slova „pozitivní“ je interpretován ve smyslu „skutečný“, „čistý“, tzn. existuje jen to, co se dá empiricky ověřit.“²² „Pozitivní právo je definováno jako soubor obecné závazných pravidel chování, vydaných ve zvláštní, státem stanovené nebo uznané formě a vynucované státně-mocenskými prostředky.“²³

Jako příklad, lze uvést názor představitele pozitivismu v Německu, G. Jellineka, podle kterého „každé subjektivní právo předpokládá existenci nějakého objektivního práva, jehož prostřednictvím je vytvořeno, uznáno a v neposlední řadě chráněno. Nejdřív zde musí být objektivní právo a až poté právo subjektivní právo.“²⁴

Kritika právně pozitivistického přístupu, označovaného jako legalismus, se objevuje zvláště po druhé světové válce (v Německu po roce 1945). Tento formalistický přístup práva, jenž nerespektuje jeho axiologický ani teleologický rozměr, je v důsledku historických zkušeností na ústupu a do popředí vstupuje renesance přirozeného práva jako odezva na zkušenosti s nacismem a jeho neblahým důsledkům pro demokratickou právní kulturu. J. Boguszak konstatuje a zároveň dokládá své přesvědčení že, „v současné české právní teorii převažuje mínění, že základem práva České republiky je a má být přirozené právo.“²⁵

Jestliže tedy dojdeme k uznání přirozeného práva, pak právo pozitivní bude představovat nižší systém práva, který je z přirozeného práva odvozen a zároveň by měl tomuto ideálu odpovídat.

Přirozené právo se trvale formuluje z přirozených pramenů práva jako zvláštní seskupení normativních postulátů a principů, které prepozitivně předcházejí vzniku pozitivního práva.

²² Machalová, T. Úvod do právní filozofie (Základní pojmy) 1. díl. Brno : Masarykova univerzita, 2001, s. 85.

²³ Rázková, R. Dějiny právní filozofie. 2. přepracované vydání. Brno : Masarykova Univerzita, 1998, s. 13.

²⁴ Filip, J. Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva. 2. doplněné vydání. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 50.

²⁵ Boguszak, J. Vyústění antinomie jusnaturalismu a juspozitivismu. Právník, 1995, č. 6, s. 526.

2.3.3. Přírozenoprávní pojetí lidských práv a Listina

Pro současné pojetí lidských práv se staly východiskem také historické dokumenty týkající se lidských práv, které vzešly z revolučních hnutí v Anglii, USA, Francii. I odtud čerpá Listina myšlenkové ideje přírozenoprávní koncepce lidských práv, zejména pokud jde o neporušitelnost, svobodu, rovnost a svrchovanost zákona.

Listina a v ní obsažené základní práva a svobody jsou postaveny na přírozenoprávním pojetí těchto práv. (Dalo by se konstatovat, že v dnešní době z přírozenoprávního pojetí lidských práv vychází každá euroamerická ústavní a mezinárodně právní úprava lidských práv.) Vypovídá o tom její preambule, která výslovně zdůrazňuje uznání (nejde tedy o jejich stanovení či určení, jak by bylo příznačné pro pozitivistickou koncepci) neporušitelnosti přírozených práv člověka a práv občana a neopomíná se zmínit o návaznosti na obecně sdílené hodnoty lidství.

Z přírozenoprávní povahy základních lidských práv plyne i jejich zvláštní charakter, ten nám dokládá čl.1 Listiny, který nám stanoví základ na kterém má úprava základních práv a svobod býti v této Listině budována. Článek 1 Listiny dopadá na všechna základní práva a svobody v Listině obsažené, které jsou:

- a) Nezadatelné - tato práva nelze někomu jinému zadat, postoupit je, dát je do zástavy, nikdo je nemůže pominout, člověk se jich nemůže vzdát.
- b) Nezczitelné - subjekt tato práva nemůže převést za úplatu ani je darovat jinému).
- c) Nepromlčitelné - tato práva nezanikají způsobem, který je příznačný pro soukromé právo tj. nevyužitím v určité lhůtě. Pokud člověk na ně neuplatní svůj nárok, nemůže ve vztahu k veřejné moci o ně přijít a ta se nemůže odvolávat na neuplatnění jeho nároku v určité lhůtě. Ani skutečnost, že tato práva nemohla býti po dlouhou dobu uplatňována nebo byla dokonce potlačována, nemění nic na jejich trvání, protože nemohou být promlčena.
- d) Nezrušitelná – státní moc může tyto základní práva a svobody pouze uznat, deklarovat, ale nemůže je zrušit či prohlásit za neplatná a to ani zákonem ústavním.²⁶

²⁶ Klíma, K. a kol. Státověda. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 277.

Na čl.1 Listiny navazuje v tomto smyslu čl.23 Listiny. Pokud by stát nebyl schopen tyto základní práva a svobody zaručit nebo by byla dokonce na jeho území potlačována, legalizuje odpor občanů směřující k obnovení řádu takových lidských práv a svobod, založených Listinou.

2.4 Listina základních práv a svobod

V roce 1991 byla Listina přijata do československého právního řádu. Přičinila se tak o nově vzniklou situaci pro občana ČSFR. Listina se stala mezinárodně právním základem pro přijetí do systému Rady Evropy, a to současně znamenalo i podřazení ČSFR jurisdikci Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku.

Po rozdělení ČSFR a vzniku samostatné ČR byla Listina zařazena jako druhý dokument do tzv. ústavního pořádku ČR. Její místo je hned za Ústavou ČR (v Ústavě dle čl. 3, který stanoví, že Listina je součástí ústavního pořádku). Vymezení nového pojmu „ústavní pořádek“ je obsažen v závěru Ústavy v čl.112 odst.1 Ústavy. Pod tímto pojmem je nutno rozumět, že se jedná o soubor platných právních předpisů, které Ústava ČR taxativně vyjmenovává jako prameny ústavního práva v úrovni nejvyšší právní síly. Takovéto prameny mají v ČR sílu ústavního zákona, a tudíž jejich změna musí být provedena rovněž zákonem ústavním. Listina byla tedy čl.112 odst.1 Ústavy zařazena do polylegálního ústavního základu, neboť ČR nemá jediný ústavní dokument, který by upravoval ústavní materii jako celek.

V rámci ústavního pořádku má Listina výhradní postavení spočívající v úpravě, která má podobu katalogu lidských práv a svobod a ten tak vytváří soulad s mezinárodně uznávaným standardem.

Článek 3 Ústavy ČR, tak výslovně spojuje dvě hmotněprávní součásti ústavního předmětu. Jedná se o část institucionální reprezentovanou ústavními orgány a část, která řeší problematiku základních práv a svobod a tím utváří ústavní status člověka a občana. Jedná se ale o dva formálně oddělené dokumenty.

Platný zákon o Ústavním soudu ve svém ustanovení v §148 odst.2²⁷, výslovně určil materii tím, že Listinu, mimo jiné v původním znění definoval jako hmotněprávní

²⁷ Viz. §148odst.2 - Zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů. „Při zjišťování, zda byla porušena ústavně zaručená základní práva a svobody stěžovatele, vychází Ústavní soud z Listiny základních práv a svobod a mezinárodních smluv o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána.“

zdroj ústavnosti, závaznou pro vnitřní řád ČR. Listina tedy byla ex lege juridizována a je tedy nutné na ni nahlížet jako na normativní právní akt sui generis²⁸.

Listina je tedy bezesporu normou ústavní, pramen ústavního práva. I přestože není formálně označena jako ústavní zákon (označena jako Listina) její pozice je srovnatelná s pozicí ústavních zákonů co do právní síly.²⁹

2.4.1. Systematika Listiny

Tato ústavní norma je složena z preambule a z šesti hlav. „Všeobecná“ hlava první nazvaná Obecná ustanovení. Obsah a význam této hlavy bude rozeberán v samostatné podkapitole. Hlava druhá nazvaná Lidská práva a základní svobody, hlava třetí - Práva národnostních a etnických menšin, hlava čtvrtá - Hospodářská, sociální a kulturní práva, hlava pátá – Právo na soudní a jinou právní ochranu, obsah této hlavy je stěžejní pro problematiku procesní ochrany, a tudíž mu bude věnována samostatná kapitola. Poslední hlava rozebírá ustanovení společná.

Ze systematiky této ústavní normy vyplývá, že nerespektuje například rozdělení práv a svobod na práva lidská a občanská, nebo jejich rozdělení na hmotněprávní či procesněprávní, individuální, která patří pouze jednotlivci a kolektivní, jejichž nositelem je vymezená skupina.

Použití výrazu „základní práva a svobody“ především vyjadřuje, že Listina neupravuje všechna práva a všechny svobody, které respektuje a kterým poskytuje ochranu český právní řád. Pod tímto výrazem si představme spíše skupinu práv a svobod, které patří k nejvýznamnějším či takové práva a svobody, které utváří základ pro práva a svobody ostatní a jsou zdrojem pro práva a svobody další. Zcela určitě existují i další práva a svobody, které tato ústavní norma neobsahuje, přestože mají velký význam. Např. právo na spravedlivý proces, které upravuje čl. 6 Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách. Toto právo je zcela jistě jedno z nejvýznamnějších procesních práv, ale přesto není v Listině výslovně vyjádřeno jako samostatné a základní, i když některé jeho náležitosti jsou v Listině formulovány.

²⁸ Viz. Klíma, K. a kol. Komentář k Ústavě a Listině. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 55.

²⁹ Právní povaha Listiny bylo dříve často diskutované téma. Viz. Koudelka, Z., Šimíček, V. K právní povaze Listiny základních práv a svobod. Právník, 1996, č. 2, s. 175-182.

Listina tak tvoří katalog práv a svobod, které ústavodárce za základní označil, ale obdobný výraz mohou mít i další práva, která byla začleněna pod pojem smluv dle čl.10 Ústavy ČR.

2.4.2. Úvodní články Listiny a jejich význam

Listinu nelze vnímat jako jednolitý text, obsahuje v sobě v zásadě právní principy, ale ani tyto principy nelze považovat za stejnorodé. Úvodní články Listiny mají specifickou úlohu i postavení a lze je označit v tomto smyslu za všeobecné, neboť se vztahují k celé koncepci veřejné moci, Listiny a právního řádu. Vedle těchto všeobecných principů stojí principy konkrétnější, které se vztahují pouze na určitou část Listiny, a tudíž i právní řád, či se vztahují jen k jednomu institutu.

Hlava první Listiny nese název „Obecná ustanovení“, obsahuje v sobě tedy základní východiska, pravidla pro realizaci jejich ustanovení. Tato obecná pravidla jsou jako kdyby byla vytknuta před ostatní hlavy Listiny a obsahují vlastní katalog základních práv a svobod. Velmi často se o tyto všeobecné právní principy opírá ve svých rozhodnutích Ústavní soud. Zde obsažená a stanovená práva a svobody mají obecný charakter, proto vyžadují svoji konkretizaci prostřednictvím některých dalších práv a svobod podle hlav, které následují v Listině. Je nepochybné, že hlavní význam hlavy první Listiny bude spočívat ve výkladu konkrétnějších práv a svobod.

K charakteru úvodních článků Listiny se vyjádřil i Ústavní soud. Potvrdil, že „principy obsažené v těchto úvodních člancích se vztahují na všechna základní práva a svobody a jsou východiskem při jejich výkladu. Proto porušení těchto ustanovení napadat nelze resp. nejsou sama o sobě bezprostředně aplikovatelná, vždy je nutné však uvést konkrétní, především hmotné základní právo nebo svobodu a tomu odpovídající ustanovení Listiny či mezinárodního dokumentu, jež mělo být porušeno.“³⁰

Článek 1 Listiny představuje základní kámen, na kterém je celý katalog vystavěn. Pravidlo, podle něhož státní moc musí k lidem přistupovat z tohoto úhlu, dbát na to, že lidé jsou „svobodni a rovni v důstojnosti a právech.“ V tomto článku jsou zakomponovány tři pilíře, na kterých je založena právní úprava postavení jednotlivce. Proto tedy všechna další ustanovení Listiny již pouze tato východiska respektují, dále

³⁰ Usnesení Ústavního soudu ze dne 24. 10. 2000, sp. zn. I. ÚS 305/2000.

rozebírají a podrobně upravují v jednotlivých oblastech lidského bytí. Toto ustanovení směřuje k uznání svobody jednotlivce a k prohlášení rovnosti lidí v důstojnosti a v právech.

2.4.2.1. Uznání svobody jednotlivce

Zjevně souvisí s přirozenoprávními východisky, na kterých je Listina vystavěna. Listina tak hned na počátku dává najevo to, že středem jejího zájmu je jedinec, který je svobodný. Neorientuje se tedy na určitou skupinu, na národ, stát. Svoboda je zde vnímána ze všech možných úhlů, kdežto v pojetí některých článků Listiny je svoboda vnímána pouze z určitého konkrétního hlediska např. čl.7-9, čl.14-16 Listiny atd..

Předpokladem pro rozhodování jedince je svoboda, za které teprve v podmínkách svobody může nést i odpovědnost. Dle čl.1 Listiny jsou lidé svobodní a současně z čl.2 odst.3 Ústavy ČR mohou dělat vše, co jim zákon nezakazuje. Z toho vyplývá, že pokud státní moc zasahuje do autonomních prostorů jednotlivce, musí prokázat, že jí tento zásah umožňuje zákon. Jednotlivci stačí pouze obrana tvrzením, že jde o jeho základní svobodu. Pokud se bude jednat o jeho práva, musí naopak jedinec prokázat, že podmínky pro uplatnění tohoto práva jsou splněny a tedy státní moc musí daným způsobem jednat.

2.4.2.2. Rovnost v důstojnosti

Soustřeďuje pozornost k lidské bytosti, která je nadána určitými vlastnostmi, které nelze neuznat, odmítnout, zcizit. Důstojnost je dána samotnou existencí a nekončí ani po smrti jednotlivce. Jedná se o „generální klauzuli“, jejíž určitou konkretizaci můžeme spatřit například v hlavě druhé.

2.4.2.3. Rovnost v právech

Je možné rozlišovat ustanovení o rovnosti, která jsou obecná a pravidla, která jsou speciální, jde např. o čl.11 odst.1 Listiny – rovnost vlastníků, čl.21 odst.3 Listiny rovnost voličů, atd. Za obecné pravidlo v tomto směru lze považovat čl.3 odst.1 Listiny, který upravuje zákaz diskriminace a podává demonstrativní výčet jednotlivých druhů

možné diskriminace. Rovnost v právech v sobě zahrnuje i rovnost před zákonem i rovnost v povinnostech.

Obecné ustanovení čl.4 odst.2 Listiny, z něhož je patrné, že práva a svobody, která jsou ústavně zakotvená, jsou omezitelná. Tyto meze mohou být za podmínek stanovených Listinou upraveny pouze zákonem. Tato zákonná omezení základních práv a svobod jsou postavena na principu rovnosti a musí být šetřena jejich podstata a smysl, jak uvádí čl.4 odst.4 Listiny. Meze některých práv jsou stanoveny Listinou v čl. 41 odst.1 Listiny, je zde obsažen taxativní výčet práv, kterých je možno dovolat se pouze v mezích zákona, který tato ustanovení provádí.

3. Procesní ochrana v rámci ČR

3.1. Vnitrostátní procesní ochrana a právo na spravedlivý proces

V Ústavě ČR v hlavě první, která je nazvaná Základní ustanovení, je v čl.1 Ústavy (dále ÚS) popsána Česká republika jako svrchovaný, jednotný a demokratický právní stát. Je zde tímto způsobem zdůrazněna demokratická doktrína, která se stává základem pro ČR. Obecné definice této doktríny si můžeme povšimnout již v Preambuli této základní ústavní normy, kde je mimo jiné stanoveno, že jde o stát, který je založen na úctě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti. Předpoklad demokratického režimu je taktéž součástí Listiny, jako důkaz poslouží čl.2 odst.1 Listiny, který vylučuje vázanost státu na výlučnou náboženskou ideologii a jako předpoklad demokratického režimu slouží práva jako jsou čl. 8, 14,15,16,17,18,19 Listiny a další.

ČR je charakterizována jako právní stát. Tento pojem se objevuje na několika místech ústavních norem, kde je takto výslovně označena. Ovšem tento zásadní výraz není nikde výslovně definován. Obsah tohoto pojmu vyplývá z doktríny právního státu, která se vyvíjela v rámci historie až do současné podoby. Úžeji tuto doktrínu tuto doktrínu lze chápat tak, že stát je ten, který právo dává a současně on sám je především tímto právem vázán.³¹ Tomuto by odpovídalo ustanovení čl.2 odst.2 Listiny, obsahově totožné je ustanovení čl.2 odst.3 ÚS, s tímto v kontextu je i pro postavení fyzických osob čl.2 odst.4 ÚS a čl.2 odst.3 Listiny.

Prvky právního státu v současném moderním pojetí, tvoří principy, které jsou vyjádřeny v systému ústavních norem (Ústava ČR a Listina).

- a) Právo, které reguluje, utváří meze a v těchto mezích je dovoleno vše, co není zakázáno - čl.2 odst.4 ÚS.
- b) Stát je svými zákony vázán a může jen to, co mu ústava nebo zákon výslovně ukládají.
- c) Dělbá moci, na které je založen ústavní systém, zabraňuje usurpaci moci ve státě jednou z nich, jak vyplývá z koncepce hlavy 2-4 ÚS.
- d) Musí zde existovat nezávislá soudní moc, která zajišťuje ochranu ústavnosti, práv a je povolána k rozhodování o vině a trestu za trestný čin, to předpokládá ustanovení hlavy 4. ÚS a hlavy 5. Listiny.

³¹ Viz. Klíma, K. a kol. Státověda. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 164-174.

Tato doktrína samozřejmě předpokládá, že v daném státě existuje moderní a demokraticky vytvořený právní řád a zároveň je zde vybudován fungující mechanismus kontroly práva. Z judikatury ústavního soudu je možné dovodit, že princip právního státu vychází z priority občana před státem a z toho lze dovodit i prioritnost základních občanských a lidských práv a svobod.³²

Článek 4 Ústavy, provádí jeden ze základních požadavků pro právní stát, a to tím, že garantuje ochranu základních práv a svobod a zajišťuje ji pomocí moci soudní, kterou pak v hlavě čtvrté ústavně zakotvuje a vymezuje. Ochranu soudní moci, jako jedné ze složek státní moci, požívají nejen základní práva a svobody, ale i ostatní práva jak plyne z čl. 90 ÚS. Tato ochrana je poskytována a zajišťována prostřednictvím všeobecné soustavy nezávislých soudů, která je hierarchicky uspořádána a vymezuje ji Ústava v čl. 91. Tuto soustavu tvoří okresní, krajské, vrchní soudy, Nejvyšší soud a Nejvyšší správní soud. Jako speciální ústavní orgán ochrany ústavnosti a tedy i ústavně zaručených práv a svobod vystupuje Ústavní soud ČR, který není začleněn do této soustavy obecných soudů, ale stojí nezávisle mimo tuto soustavu.

Jedním z nejvýznamnějších ústavně zaručených procesněprávních práv jednotlivce, zakotvila Listina v hlavě páté, která je nazvaná: „Právo na soudní a jinou právní ochranu“. Stěžejním se zde jeví čl.36 odst.1 Listiny: „Každý se může domáhat stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu a ve stanovených případech i u jiného orgánu.“³³ Toto ústavně zaručené právo představuje procesní minimum právních procesních řádů. Toto procesní základní právo bylo zcela atypicky zařazeno do katalogu základních práv a svobod, kde tyto práva a svobody jsou především hmotněprávními. Z tohoto článku vyplývá jednoznačně garance pro každého jednotlivce, a to bez rozdílu, zda je státním příslušníkem ČR nebo nikoliv. Každý jedinec může bránit svá práva před soudními orgány popřípadě jinými orgány a tím tak realizovat ostatní procesněprávní práva. Listina prostřednictvím tohoto článku upravuje obecný princip, který zajišťuje celkovou ochranu práv a oprávněných zájmů, základních práv a svobod člověka, ale i jiného subjektu např. právnické osoby a státu samotného.

Právo na spravedlivý proces, právě tak bývá označován čl.36 odst.1 Listiny, ale tato ústavní norma takového pojmu nezná, i přesto, že toto právo je jedním

³² Viz. Nález ústavního soudu č. 91/1994 Sb.

³³ Viz. Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

z nejdůležitějších lidských práv. A. Gerloch konstatuje, že právo na spravedlivý proces je „procesním dovršením soustavy subjektivních práv a svobod, které stát netoliko uznává, ale i garantuje.“³⁴ Zpočátku byl článek 36 odst.1 Listiny vnímán jako přístupové právo k soudům, ale jak vyplývá z judikatury Ústavního soudu a judikatury Evropského soudu pro lidská práva je nutné vykládat tento článek širěji, a to v přímé spojitosti s čl.6 Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách, protože se ČR zavázala k její přímé aplikaci. Tedy právo na spravedlivý proces netvoří pouze čl.36 odst.1 Listiny, ale podle závěru ústavního soudu celá hlava pátá Listiny.

Toto právo v sobě zahrnuje například takové principy jako jsou: nezávislost a nestrannost soudu a soudce, právo na zákonného soudce, právo na obhajobu, právo na přiměřenou dobu řízení, zásada in dubio pro reo, zásada presumpce nevinny atd.. Výčet, který v sobě obsahuje hlava pátá, nemůže být chápán jako definitivní, protože Ústavní soud rozšířil tento institut o řadu dalších principů, které vyvstaly z porušení určitých procesních situací a práv v řízení. Avšak tyto principy nejsou výslovně nikde ústavně zakotveny, ale dají se dovodit a vycházejí ze zákonných norem. Mezi tyto procesní situace a práva patří právo na náležité odůvodnění³⁵, zákaz odepření spravedlnosti³⁶, extrémní nesoulad mezi skutkovými zjištěními a právními závěry z nich vyvozenými, opomenutý důkaz, právo na přezkum a tzv. překvapivá rozhodnutí.

Co je právem a co je obsahem práva na spravedlivý proces je možné dovodit z judikatury Ústavního soudu a Evropského soudu pro lidská práva.³⁷

Toto ustanovení je právem, a tak musí existovat jemu odpovídající povinnost, povinnost státu toto právo zabezpečit, chránit a realizovat. Ochrana spravedlivého procesu je zajišťována jednak vnitrostátním právním systémem státu, dále je pak zabezpečována na úrovni Rady Evropy. Soudní systém ES/EU je třeba brát za paralelní k systému Rady Evropy.

Právo na spravedlivý proces je vybudováno na třech aspektech:³⁸

- a) První aspekt obsahuje několik základních procesněprávních principů a zásad:

³⁴ Gerloch, A. Právo na spravedlivý proces. Právník, 1995, č. 6, s. 571.

³⁵ Viz. Nález Ústavního soudu ze dne 25. 9. 1997, sp. zn. III. ÚS 148/97. Zde ústavní soud judikuje, co je to řádné odůvodnění.

³⁶ Viz. Nález Ústavního soudu ze dne 14. 9. 1994, sp. zn. IV. ÚS 55/94.

³⁷ Evropský soud pro lidská práva poprvé použil ustanovení čl. 6 Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách – right to fair trial – viz. Rozhodnutí ve věci Golder v. Spojené království - Berger, V. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Přeložil Bruno Jungwiert. Praha : IFCE s.r.o., 2003, s. 153-155.

³⁸ Srov. Klíma, K. a kol. Komentář k Ústavě a Listině. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 900.

- přístup k nezávislému a nestrannému soudu,
 - právo každého jedince domáhat se ochrany svých práv, nejedná se tedy o povinnost. Je v tom třeba spatřovat aktivní činnost toho, kdo chce pomoc soudu popřípadě jiného orgánu,
 - zákonem stanovený (procesní) postup a prostřednictvím zákona upravené řízení. Tento postup je stanoven zejména procesními předpisy např. OSŘ, TŘ, SŘ. Domáhání práva způsobem, při němž není dodržován předem stanovený procesní postup, nemusí být úspěšné a soudem nemusí být poskytnuta ochrana, jako důsledek nerespektování stanoveného postupu,
 - spravedlivý proces,
 - spravedlivé rozhodnutí,
 - náhrada za nespravedlivé nebo nesprávné rozhodnutí či úřední postup.
- b) Druhý aspekt spočívá v právu na spravedlivý a zákonný přezkum, který je dále rozšířen o ochranu základních práv u soudu v případě, že rozhoduje orgán veřejné správy. Každý jedinec, jehož práva a svobody garantované právem byly porušeny, má právo podat účinný prostředek právní nápravy v souladu a za podmínek, které uvádí zákon.
- c) Třetí aspekt vyjadřuje přístup k orgánům veřejné moci na úrovni jak vnitrostátní, tak mezinárodní.

Filozofie práva na soudní ochranu je vybudována na těchto třech aspektech a její základ tvoří čl.36 odst.1 Listiny a také princip práva na spravedlivý proces. Proto dodržení předepsaného postupu se tak může stát rozhodující při využití práva na soudní a jinou právní ochranu. Tyto procesy jsou dosti komplikované, a proto tomu odpovídá i možnost využít práva na právní pomoc uvedeného v čl. 37 odst.2 Listiny.

Listina dávající přednost soudní ochraně uznává i právo každého domáhat se stanoveným postupem svého práva u jiného orgánu. Tyto případy, kdy je možné se takto práva domáhat jsou výslovně stanoveny. Pod výrazem „jiný orgán“ může vystupovat jak orgán státní správy, tak orgán samosprávy. Aby byly nadány touto pravomocí, musí být výslovně zmocněny k poskytování takové ochrany.³⁹ Rozhodnutí jiných orgánů jsou až na výjimky přezkoumatelná soudem a tím tedy nemusí být

³⁹ Viz. §5 - Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

konečná. Tato možnost soudního přezkumu vyplývá z čl.36 odst.2 Listiny. Na rozdíl od soudů tyto jiné orgány nemají tedy obecnou a výlučně stanovenou povinnost poskytovat ochranu právům fyzických a právnických osob. Takto stanovenou obecnou povinnost mají soudy, které musí právní ochranu poskytnout. Z to vyplývá jako nepřípustná uznávaná zásada *denegati iustitiae*, kterou v ČR rozšiřuje čl.38 odst.1 Listiny.

3.2. Ústavní soudnictví

3.2.1. Koncepce ústavního soudnictví

Ústavní soudnictví můžeme označit jako činnost směřující k ochraně a zachování ústavních norem a kontrole jejího dodržování prováděnou státními orgány soudního typu zpravidla na základě kvalifikovaného podnětu.⁴⁰ Konkrétní podoba orgánu, který je ústavně zmocněn dohlížet na kontrolu ústavnosti, závisí zejména na historickém vývoji ústavního soudnictví v daném státě, na právním systému státu a na dalších okolnostech.

Během historického vývoje ústavního soudnictví se vytvořily koncepce tohoto druhu soudnictví. Prvním modelem, historicky starší (vznikl v USA-judikát Nejvyššího soudu ve věci *Marbury v. Medison* 1803 - kde zazněla historicky významná slova, která jsou v současnosti považována za počátek institutu ústavního soudnictví.⁴¹), který je typický pro země s angloamerickým právním systémem, je označován jako decentralizovaný (difuzní, všeobecný) model ústavního soudnictví. Vyznačuje se tím, že kontrola ústavnosti není svěřena jednomu specializovanému orgánu ochrany ústavnosti (ústavnímu soudu), ale kontrolu vykonávají zásadně obecné soudy všech stupňů, a je možné ji vyvolat jen v souvislosti s konkrétním případem, jde tedy o kontrolu incidentní. Konkrétní kontrola se vztahuje k určitému konkrétnímu případu a aplikaci konkrétního zákona (jiného právního předpisu), vychází z iniciativy „poškozeného“ subjektu. V rámci všeobecného ústavního soudnictví je možná pouze tato konkrétní (incidentní) kontrola, abstraktní kontrola zde nemá své místo. Tato koncepce je uplatňována např. v Japonsku, Kanadě, Austrálii atd.

Z našeho pohledu mnohem významnější je druhý model, který existuje a je uplatňován především v zemích s kontinentálním právním systémem. Jedná se o

⁴⁰ Viz. Sládeček, V. Ústavní soudnictví. Praha : C.H.Beck, 1999, s. 2.

⁴¹ Viz. Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání. Praha : Linde Praha a.s., 2005, s. 27.

koncepti koncentrovaného (centralizovaného) a specializovaného ústavního soudnictví (vznikl v Rakousku). Tato forma ústavního soudnictví se vyznačuje především tím, že ochrana ústavnosti není svěřena soustavě soudů vykonávající všeobecné soudnictví, ale tuto pravomoc vykonávají zvláštní, specializované orgány soudního typu. Pokud ve státě je nadán ochranou ústavnosti pouze jediný soud mající tuto ústavní pravomoc, jedná se o koncentrované ústavní soudnictví. Tento model ústavního soudnictví je uplatňován i v ČR, je zakotven v ústavě, která vytvořila specializovaný Ústavní soud ČR, který podle čl.83 ÚS je nadán ochranou ústavnosti. Jedině on může přezkoumávat ústavnost zákonů a je zároveň jediným státním orgánem tohoto typu nadaný touto ústavní pravomocí.

Zásadní rozdíly mezi těmito koncepcemi je nutné spatřovat zejména ve vztahu ke kontrole ústavnosti zákonů ze strany soudní moci. Jde o abstraktní kontrolu ústavnosti právních předpisů, která u modelu všeobecného soudnictví není možná. To znamená, že soudy hodnotí ústavnost právních předpisů, aniž by došlo ke vzniku konkrétního sporu v soudním řízení. U specializovaného modelu ústavního soudnictví je možná tedy jak konkrétní, tak abstraktní kontrola.

3.2.2. Ústavní soud ČR

Ústavněprávní zakotvení a vymezení Ústavního soudu je obsahem Ústavy v rámci moci soudní jako jedné ze tří složek státní moci. Ústava definuje tento státní orgán, jako soudní orgán ochrany ústavnosti, a to slouží jako východisko pro zařazení ústavního soudu do soustavy státních orgánů. „Základní linií, na které se mohou odehrávat vztahy Ústavního soudu k ostatním státním orgánům, je proto otázka ochrany ústavnosti a základních práv a svobod.“⁴² Jedná se nejen o soudní orgán, ale patří mezi vrcholné ústavní orgány (vedle prezidenta republiky, vlády, parlamentu), neboť je zakotven v ústavě a jeho postavení a kompetence jsou v dané ústavní normě rozpracovány a určeny. Ústavní soud je orgánem soudního typu, a to vyplývá nejen z jeho systematického zařazení do hlavy čtvrté vymežující moc soudní, ale i z to, že svou rozhodovací činnost vykonává prostřednictvím prostředků typickými pro soudnictví, rozhoduje metodami soudnictví, tj. formálně stanoveným procesním postupem, přičemž jediným kritériem pro jeho rozhodování je nezbytnost ochrany

⁴² Filip, J. Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva. Brno : Masarykova Univerzita, 2004, s. 395.

přirozených práv člověka a občana, ústavní zákony a mezinárodní smlouvy podle čl.10 ÚS.⁴³ Ústavodárce vyňal ústavní soud ze soustavy všeobecného soudnictví (čl.91 ÚS), protože jeho význam a postavení značně přesahují význam soudů v rámci obecné soudní soustavy. To ovšem neznamená, že je obecným soudům nadřizen. „Stojí tedy ústavní a obecné soudnictví nejen v ústavním pořádku vedle sebe jako dvě zcela samostatné a svrchované složky jednotné a ústavně nezávislé soudní moci, z nichž každé z nich přináleží specifické úkoly a cíle, které teprve ve svém souhrnu naplňují znaky a pojem právního státu.“⁴⁴ Důležité je zde upozornit na čl.88 odst.2 ÚS, kde je stanoveno, že soudci ústavního soudu jsou při svém rozhodování vázáni pouze předpisy nejvyšší (ústavní) právní síly. Jeho hlavním posláním je ochrana ústavně garantovaných základních práv a svobod. Úkolem obecných soudů, zjednodušeně řečeno, je rozhodování sporů o právo, o vině a trestu a o zákonnosti správních rozhodnutí.⁴⁵ Soudce obecného soudu je vázán zákonem a mezinárodní smlouvou, která je součástí právního řádu (čl.95 odst.1 ÚS). Kromě toho lze rozdíly mezi Ústavním soudem a obecnými soudy spatřovat v organizační, personální a ve funkční (tzn. ve vymezení jeho pravomoci a působnosti) oblasti, kde je rozdíl nejmarkantnější.

Ústavní soud je tedy specializovaný, koncentrovaný, provádí běžně následnou kontrolu norem. Preventivní kontrola norem je spíše výjimečná a s nepřilíš dlouhou tradicí, neboť v nedávné minulosti proběhla změna Ústavy, a to ústavním zákonem č. 395/2001, jehož účinnost je datována od 1. 6. 2002 a která Ústavnímu soudu dala pravomoc zabývat se právě předběžnou kontrolou jak plyne z čl.87 odst.2 ÚS. Zmíněné kontroly ústavnosti provádí jak po stránce materiální (jedná se o přezkum vnitřní, kdy ústavní soud provádí přezkum ústavnosti z hlediska obsahu napadeného individuálního či normativního právního aktu), tak po stránce formální (vnější přezkum, kdy se ústavní soud zaměřuje na ústavnost procesní procedury, kterou byl normativní právní akt či individuální rozhodnutí přijato).⁴⁶ Pravomoc Ústavního soudu je stanovena taxativním výčtem v základní ústavní normě v čl.87 odst.1 ÚS.

⁴³ Viz. Filip, J. Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva. Brno : Masarykova Universita, 2004, s. 394.

⁴⁴ Ševčík, V. Ústavní soud a soudy obecné. Bulletin advokacie, 1997, č. 5, s. 9.

⁴⁵ Viz. Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání. Praha : Linde Praha a.s., 2005, s. 44.

⁴⁶ Viz. ustanovení §68 odst.2 - Zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů. “Při rozhodování posuzuje Ústavní soud obsah zákona nebo jiného právního předpisu z hlediska jejich souladu s ústavními zákony, a jedná-li se o jiný právní předpis, též se zákony a zjišťuje zda byly přijaty a vydány v mezích Ústavou stanovené kompetence a ústavně předepsaným způsobem.“

Rozhodování Ústavního soudu lze rozdělit do několika oblastí⁴⁷, které ústavodárce svěřil pod záštitu výhradně státnímu orgánu, jenž střeží ochranu ústavnosti v demokratickém právním státě. Jedním z nejvýznamnějších okruhů kompetencí, do nichž je zařazena abstraktní a konkrétní kontrola norem, a rovněž do této oblasti můžeme přiřadit i rozhodování o ústavních stížnostech (čl.87 odst.1 písm.a),b),c),d),j) ÚS). V rámci těchto kompetencí Ústavní soud vystupuje striktně jako ochránce hájící ústavnost a souladnost právního řádu. Kontrola norem a rozhodování o ústavních stížnostech patří mezi nejtypičtější a nejzákladnější činnosti spadající do kompetencí, kterými jsou ústavní soudy pověřeny.

Mezi další kompetence nepatřící k příliš frekventovaným, ne ovšem bez značného významu, patří zj. rozhodování o opravném prostředku ve věci ověření volby poslance (působí zde jako „odvolací soud“) a v pochybnostech o ztrátě volitelnosti a o neslučitelnosti výkonu funkcí poslance nebo senátora (čl.87 odst.1 písm.e),f) ÚS), ústavní žaloba proti prezidentu republiky a návrh prezidenta na zrušení usnesení podle čl.66 ÚS (čl.87 odst.1 písm.g),h) ÚS), opatření nezbytná k provedení rozhodnutí mezinárodního soudu (čl.87 odst.1 písm.i) ÚS), kompetenční spory (čl.87 odst.1 písm.k) ÚS) a preventivní kontrola mezinárodních smluv. Kompetence v Ústavě taxativně stanovené nemohou být rozšiřovány, ale ústavní norma v čl.87 odst.3 ÚS obsahuje ústavní zmocnění, kdy může dojít k zúžení kompetencí ústavního soudu na základě zákona. Dále jsou všechny uvedené kompetence provedeny běžnými zákony. Jedná se v první řadě o zákon o Ústavním soudu, přiměřeně sem spadá i občanský soudní řád, eventuálně trestní řád.⁴⁸ Pokud ústavně zakotvená kompetence nenachází provedení v rámci běžného zákona, nemůžeme z toho učinit závěr, že tato kompetence je „mrtvá“ a Ústavní soud ji tudíž nemůže vykonávat. V tento okamžik je nezbytné si připomenout přímou aplikovatelnost ústavních norem.⁴⁹

Je potřebné si ještě zdůraznit, významnou stránku rozhodovací činnosti Ústavního soudu, který rozhoduje kasačním nikoli apelačním způsobem. Způsob tohoto

⁴⁷ Není zde zahrnuta oblast rozhodování Ústavního soudu ve věcech čl. 87 odst.1 písm.l),m) - Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů. - Jde o „mrtvá ustanovení“, protože tato pravomoc byla konzumována faktem přistoupení ČR k Evropské unie, již tedy nemůže být aktivována.

⁴⁸ Viz. Ustanovení §63 a §108 Zákon č. 182/1993Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů. Tato ustanovení odkazují na použití občanského soudního řádu či trestního řádu, pokud problematika není upravena v zákoně o Ústavním soudu.

⁴⁹ V tomto ohledu je nutné zmínit zásadní rozhodnutí učiněné Ústavním soudem – Nález Ústavního soudu ze dne 23. 5. 2001, sp. zn. IV. ÚS 376/2000. - V tomto nálezu rozšířil své kompetence o čl.95odst.2 ÚS, pro případ, že se na něj obrátí obecný soud, aby přezkoumal ústavnost právního předpisu, který již není součástí našeho právního řádu (v té době neplatný, ale ještě aplikovatelný zákon).

rozhodování spočívá na tom, že může napadené akty veřejné moci pouze zrušit nikoliv změnit nebo nahradit, jak je typické pro apelační způsob rozhodování. Později v této práci bude nastíněna problematika ústavních stížností, a proto v případě obecné (čl.87 odst.1 písm.d) ÚS) ústavní stížnosti, je Ústavní soud oprávněn rozhodovat jak mu zákon o Ústavním soudu stanoví a to v §82 odst.3⁵⁰. Kasační způsob rozhodování neplatí absolutně, výjimku z tohoto způsobu rozhodování je možné vysledovat u zvláštních typů řízení, jako příklad lze uvést ústavní žalobu proti prezidentu republiky, kompetenční spory, o oprávněném prostředku ve věci ověření volby poslance nebo senátora. V těchto a dalších případech Ústavní soud vystupuje jako prvo - či druhoinstanční instituce, která nerozhoduje kasačním způsobem, naopak, ukládá účastníkům řízení konkrétní práva a povinnosti. Tato řízení však, jak je možné vyzorovat z činnosti Ústavního soudu, hrají toliko okrajovou úlohu, těžištěm činnosti zůstává následná kontrola norem a rozhodování o ústavních stížnostech.

V souvislosti s kompetencemi nejde nezmínit o právní povaze rozhodnutí Ústavního soudu, přestože tuto problematiku, která je značně podstatná, nenajdeme v člancích upravující ústavní soudnictví v ústavní rovině. Druhy rozhodnutí jsou zařazeny v zákoně o Ústavním soudu a upravují je čl.54 a čl.23 zákona. Jde o nález, pokud je rozhodováno meritorně a v ostatních věcech je rozhodováno usnesením. Třetím druhem jsou stanoviska pléna, která jsou méně frekventovaná, neboť je Ústavní soud zaujímá pouze v případech, kdy senát má odlišný právní názor, rozdílný od názoru dosud zastávaného Ústavním soudem.

3.2.3. Ústavní stížnost

Jedním z nejčastěji uplatňovaným procesním prostředkem ochrany základních lidských práv a svobod, která jsou z hlediska své důležitosti zakotveny ústavní normou, v našich podmínkách stanoveny Listinou a mezinárodními úmluvami podle čl.10 ÚS, je institut ústavně upravené ústavní stížnosti. Jde o možný procesní prostředek, který může jednotlivec využít, aby se dovolal svých základních lidských práv a svobod, které jsou v dnešním světě často diskutovanou otázkou, jak z hlediska jejich zakotvení v ústavních materiích všech států, tak z hlediska možnosti jednotlivce k jejich efektivnímu

⁵⁰ Ústavní soud napadené rozhodnutí veřejné moci zruší nebo pokud porušení se zakládalo na „jiném zásahu veřejné moci“ než bylo rozhodnutí, zakáže příslušnému orgánu, aby nadále pokračoval v porušování ústavně garantovaných práv a svobod.

prosazení, které státy prostřednictvím procesních právních institutů musejí stanovit, aby se základní myšlenka ochrany základních lidských práv a svobod stala skutečnou realitou nikoli fikcí.

3.2.3.1. Historický exkurz vývoje ústavní stížnosti

Historie tohoto právního institutu sahá do druhé poloviny 18. století, kde je možné vypočítat zárodky současného pojetí ústavní stížnosti. V souvislosti s přijetím Stadionovy ústavy byla vydána i listina základních občanských práv, ale nebyla zde řešena otázka orgánu, který by zajišťoval ochranu tam stanovených práv. Později se této úlohy ujal Říšský soud, který mimo jeho jiné kompetence, měl rozhodovat s konečnou platností o stížnostech podávaných občany z důvodu porušení jejich politických práv zaručených ústavou. Rozhodoval ve formě nálezu a dohlížel nad vykonatelností příslušelo orgánům soudním a správním. V rámci tzv. první republiky tehdejší ústava z roku 1920 zakotvila zcela novou státní instituci, Ústavní soud. Nechala se tak inspirovat koncepcí specializovaného koncentrovaného soudnictví, Kelsenův model. Jeho kompetence byly dosti zúžené. To lze doložit faktem, že nebyl příslušný ke zkoumání individuálních stížností na porušení ústavně zaručených práv. Jeho hlavní kompetencí bylo rozhodování ve věcech abstraktní kontroly norem. Z pohledu problematiky ústavních stížností není proto Ústavní soud tzv. první republiky dosti zajímavý. Spíše je vhodné se zaměřit na Nejvyšší správní soud, neboť podle zákona o Nejvyšším správním soudu měl tento orgán v rámci svých kompetencí rozhodovat ve všech záležitostech, ve kterých někdo tvrdí, že nezákonným rozhodnutím či opatřením správního úřadu byl poškozen na svých právech. Tento soud tedy výslovně rozhodoval o „stížnostech státních občanů pro porušení politických práv, zaručených ústavou, byla-li věc vyřízena v zákonitě předepsaném správním postupu.“ (§2 odst.4).⁵¹ Nicméně podle názoru V. Sládečka bylo nejpodstatnější to, že Nejvyšší správní soud byl při posuzování stížností vázán jak ústavou, tak běžným zákonem. Z toho tedy plyne, že mohl zkoumat jen zákonnost (jako u běžných stížností správního charakteru), protože žádná zvláštní procesní úprava neexistovala.⁵² Již v této době je možné u stížností vysledovat společné rysy s ústavní stížností v současnosti.

⁵¹ Zákon č. 164/1937 Sb., o Nejvyšším správním soudu.

⁵² Sládeček, V. Nástin vývoje ústavního soudnictví na území Československa (a České republiky). Právní rozhledy, 1998, č. 11, s. 545.

Po osvobození Československa se rozpoutala diskuse, jak bude vypadat budoucí úprava ústavního soudnictví, která sice nebyla zbytečná (studie profesora H. Bulína, úvahy E. Táborského, k nejdůležitějším patří práce V. Kubeše), ale nebyla realizována. Po únorovém komunistickém převratu, vyhasly poslední naděje, v Ústavě 9. května bylo ústavní soudnictví zcela pomínuto. Změna situace nastala až za desítky let, kdy byl obnoven demokratický právní stát a doba komunismu byla u konce. Návrat k demokracii v sobě nesl zajisté i myšlenku ústavního soudnictví, které bylo zakotveno ústavním zákonem č. 91/1991 Sb., o Ústavním soudu ČSFR a který nabyl účinnosti 1. 4. 1991, který byl proveden běžným zákonem č. 491/1991 Sb., o organizaci Ústavního soudu ČSFR a řízení před ním. Z našeho hlediska se stalo důležitou skutečností to, že bylo umožněno jednotlivci podání ústavní stížnosti, a to v podstatě ve srovnatelné podobě jako je tomu nyní. Stávající úprava ústavní stížnosti se od úpravy před rozpadem federace na dva samostatné nástupnické státy příliš nezměnila. Nebyly převzaty určité právní instituty, které obsahovala úprava „staré“ ústavní stížnosti. Zajímavým příkladem je, že stávající úprava neobsahuje zmínku o poplatku, který hrozil stěžovateli v případě, byla-li ústavní stížnost odmítnuta pro nepřípustnost či zjevnou neopodstatněnost.⁵³

3.2.3.2 Pojem, typy, funkce ústavní stížnosti

Institut ústavní stížnosti, který je projevem konkrétní (incidentní) kontroly ústavnosti, jíž je nadán v našem demokratickém právním státě Ústavní soud, a tato jemu svěřená kompetence je provedena zákonem o Ústavním soudu. Jde o procesní předpis, který obsahuje zvláštní pravidla pro postup před Ústavním soudem.

Ústavně zakotvenou ústavní stížnost je možné definovat podle jejích pojmových znaků, které jsou s tímto institutem neodmyslitelně spojeny a je nezbytné je respektovat. Pro ústavní stížnost tedy nenajdeme závaznou právní definici zastřešující tento pojem. Proto, abychom mohli vymezit pojem ústavní stížnosti, je především důležité vymezit: (1) subjekty nadané aktivní nebo pasivní legitimací, (2) důvody proč byla ústavní

⁵³ Srov. Historický vývoj ústavního soudnictví (ústavní stížnosti) srov. Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání. Praha : Linde Praha a.s., 2005, s. 34-42. a Sládeček, V. Ústavní soudnictví. Praha : C.H.Beck, 1999, s. 11-22.

stížnost podána, (3) hlediska z jakých bude posuzována Ústavním soudem, (4) jaké jsou důsledky rozhodnutí ve věci.⁵⁴

Je nutné si uvědomit, že ústavní stížnost nepředstavuje „běžný“ procesní prostředek k ochraně práva, ale že se jedná o specifický procesní instrument, který slouží subjektu práva k ochraně ústavně garantovaných základních práv a svobod. Z toho plyne, že tento procesní nástroj lze použít jen za specificky vymezených podmínek a Ústavní soud se nemusí věcně zabývat každou z podaných stížností, ale pouze v případech vymezených zákonem. Orgán hájící ústavnost není totiž superrevizní institucí a nemá právo neomezeného přezkumu předchozích řízení. Např. k přezkumu rozhodnutí soudů obecných je nadán v okamžiku, kdy obsahem tohoto rozhodnutí je právě porušení ústavně zaručených základních práv a svobod. Je potřebné zmínit se o další výjimce z pravidla, neboť ústavní stížnost je stížností, která je zásadně (existují zde jisté výjimky) subsidiárním procesním prostředkem. Z toho vyplývá, že může být podána až po vyčerpání všech procesních prostředků k ochraně práva, které dává k dispozici právní řád ČR. Je proto chybné se o ústavní stížnosti zmiňovat jako o prostředku opravném nebo dokonce mimořádném v procesněprávním smyslu soudních řádů. Další charakteristikou je, že nezpůsobí suspenzivní (jejím podání nemá vliv na pravomocnost rozhodnutí) ani devolutivní účinek.⁵⁵ Řízení o ústavní stížnosti nelze považovat za řízení ve smyslu odvolacím či dovolacím, jedná se o úplně samostatné řízení, které se vyznačuje tím, že není závislé na žádném předchozím řízení. Mezi další zvláštnosti patří i to, že spadá do kompetence Ústavního soudu jako soudního orgánu zvláštního typu, který může zasahovat jak do sféry moci zákonodárné, tak do výkonné a soudní. Je stabilizátorem systému dělby moci ve státě, „ochráncem“ doktríny právního státu. Stížnost zastává úlohu procesního prostředku, kterým jsou chráněna veřejná subjektivní práva. Je zde podmínka, že opravdu musí jít o tato práva, aby jejich porušení mohlo vůbec nastat.⁵⁶ Aktivně legitimovaným subjektem je navrhovatel, stěžovatel, který tvrdí že jeho subjektivní veřejné právo bylo porušeno, musí být napadeným zásahem orgánu veřejné moci sám zasažen, jedná se totiž o prostředek individuální procesní ochrany. Z toho vyplývá, že nemůže podat ústavní stížnost za

⁵⁴ Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání. Praha : Linde Praha a.s., 2005, s. 76.

⁵⁵ Viz. podle § 79 - Zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudě, ve znění pozdějších předpisů. Jasně říká že, ústavní stížnost nemá odkladný účinek, ale připouští výjimku v případě návrhu proti rozhodnutí o rozpuštění politické strany nebo pozastavení její činnosti, další výjimkou je § 79 odst. 3 tamtéž. Zároveň § 80 tamtéž umožňuje Ústavnímu soudu uložit předběžné opatření v souvislosti s návrhem ústavní stížnosti, za podmínky zde vymezených.

⁵⁶ Usnesení Ústavního soudu ze dne 8. 4. 1999, sp. zn. I. ÚS 84/99. - Ústavní soud odmítl ústavní stížnost, která směřovala proti usnesení policejního orgánu o odložení věci.

někoho jiného, který byl takto postižen zásahem. Jedná se o subjektivní pocit stěžovatele, který je popsán v ústavní stížnosti, a proto hlavním úkolem Ústavního soudu je objektivně posoudit a rozhodnout zda opravdu došlo k porušení veřejného subjektivního práva. Z těchto výše uvedených charakteristik lze sestavit komplexně vymezení pojmu ústavní stížnosti.

V.Šimíček tento procesní institut definuje těmito slovy: „Ústavní stížnost lze definovat jako specifický a subsidiární prostředek k ochraně ústavně zaručených základních práv nebo svobod, kde aktivně legitimovaným subjektem může být fyzická nebo právnická osoba, pokud tvrdí, že zásahem orgánu veřejné moci (pasivně legitimovaný subjekt) bylo porušeno její subjektivní veřejné základní právo nebo svoboda. Ústavní soud je při posuzování ústavní stížnosti vázán pouze ústavními a nikoliv běžnými předpisy: z tohoto hlediska také hodnotí její důvodnost. Rozhodnutí ústavního soudu ve věcech ústavní stížnosti nemá obecnou závaznost.“⁵⁷

Součástí této podkapitoly, je také zabývat se jednotlivými typy ústavních stížností, které nejsou nikde výslovně vyjmenovány, ale toto roztržidění je možné dovodit z obsahu návrhu dané stížnosti, jde spíše o teoretické rozdělení. Jako první příklad klasifikace ústavních stížností je rozdělení podle toho zda se jedná o stížnost hmotněprávní nebo procesněprávní. Za procesní stížnosti lze považovat takové, jenž vystupují proti porušení subjektivního veřejného práva, a to jednoho ze základních procesních práv, práva na spravedlivý proces. Stěžovatel se tak prostřednictvím tohoto specifického procesního institutu dovolává toho, že bylo rozhodnuto ve věci protiústavním způsobem (nebyl dodržen zákonem stanovený procesní postup). Naproti tomu stojí hmotněprávní stížnost, v níž stěžovatel brojí proti hmotněprávní stránce rozhodnutí, v níž spatřuje protiústavní porušení hmotněprávních ústavních ustanovení. Následující klasifikace je možná z pohledu typu orgánu veřejné moci, proti kterému je ústavní stížnost namířena. Jedná se buď o soudní orgán, kdy je napadáno rozhodnutí obecných soudů nebo stížnost směřuje proti jinému orgánu veřejné moci, z jehož kompetence vyvstalo rozhodnutí, proti níž brojí stížnost. Další kritériem pro roztržidění, by mohlo být spatřováno v typu zásahu orgánu veřejné moci. Jedná se o stížnosti napadající rozhodnutí zmiňovaných orgánů (např. usnesení, rozsudek) a stížnosti, jejichž základem je jiný zásah učiněný těmito orgány (např. průtahy v řízení).⁵⁸ Rovněž je přípustné uvažovat o klasifikaci podle způsobu rozhodování, a to na ústavní stížnosti,

⁵⁷ Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání. Praha : Linde Praha a.s., 2005, s. 80.

⁵⁸ Srov. §72 odst.1 písm.a) - Zákon č.182/1993Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

kdy Ústavní soud rozhoduje způsobem jemu typickým, kasačním způsobem nebo na ostatní případy. Toto dělení je možné vypozařovat na § 82 odst.3 ZÚS. Nekasačním způsobem rozhoduje v případě jiného zásahu do ústavně zaručených práv a svobod, tím že zakáže příslušnému orgánu veřejné správy, aby v tomto zásahu nepokračoval a pokud je to možné, obnovil stav před shledaným protiústavním zásahem.⁵⁹

Mezi primární funkce ústavní stížnosti je možné zahrnout funkci subjektivní a objektivní funkci, které se vzájemně nevyklučují, ale naopak doplňují.⁶⁰ Subjektivní funkci je možné charakterizovat tím, že účelem ústavní stížnosti je poskytnutí ochrany subjektivním veřejným právům, ústavně zakotveným, která náležejí jednotlivci. Z pojmu ústavní stížnosti (individuální procesní prostředek) je totiž zřejmé, že svých ústavně zaručených práv a svobod se může domáhat pouze aktivně legitimovaný subjekt, který má subjektivní přesvědčení, že byla tato práva porušena zásahem orgánu veřejné moci. Objektivní funkce je naopak spatřována v samotném účelu ústavního soudnictví, který má bdít nad ochranou ústavnosti. Tato funkce se projevuje například v tom, že samotné řízení před Ústavním soudem má odlišný charakter od řízení civilního, pro které je charakteristická jeho kontradiktornost. Objektivní funkci lze vypozařovat konkrétně z §82 a z §64 odst.1 písm.c) a odst.2 písm.c) ZÚS, dále §74 ZÚS. Rozhodnutí o ústavní stížnosti v sobě zahrnuje další funkce tohoto specifického institutu, jde o preventivní a reparativní funkci. Pokud dojde ke konstatování, že veřejné subjektivní právo bylo objektivně porušeno, je na základě toho zrušeno rozhodnutí tyto práva porušující. Proto orgán veřejné moci musí vydat rozhodnutí nové, které již nebude zasahovat do ústavně garantovaných práva, a tím je učiněna reparace stěžovatele. Současně by s touto funkcí měla korespondovat funkce preventivní. Orgán veřejné moci by se pro příště měl vyvarovat takového zásahu, kdy takový zásah byl již jednou Ústavním soudem označen za protiústavní. Z toho plyne, že orgány veřejné moci by měli znát judikaturu Ústavního soudu, aby nedocházelo k protiústavním zásahům stejného typu znovu, na základě neznalosti judikatury.

⁵⁹ Srov. toto teoretické dělení viz. Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání. Praha : Linde Praha a.s., 2005, s. 80-83.

⁶⁰ Srov. Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání . Praha : Linde Praha a.s., 2005, s. 87-90.

3.2.3.3. Řízení o ústavní stížnosti podle §87 odst.1 písm.d) Ústavy ČR

Jak již bylo v této práci zmíněno, kompetence Ústavního soudu jsou taxativním výčtem stanoveny Ústavou.⁶¹ Těchto čtrnáct pravomocí je provedeno na úrovni zákona pomocí procesního předpisu⁶², pomocí něhož jsou stanovena specifická procesní pravidla pro postup před Ústavním soudem. Z koncepce zákonné úpravy ZÚS je možné vyzdvihnout, že řízení před Ústavním soudem není upraveno všeobecně, tzn. neexistuje jeden jediný univerzální proces, jenž by procesně upravil všechny svěřené kompetence. ZÚS obsahuje „pouze“ deset typů řízení, i když má čtrnáct svěřených pravomocí, neboť pro některé kompetence existuje společné řízení. Zákon nejdříve upravuje obecné předpoklady a instituty, které mají společné znaky pro řízení před Ústavním soudem⁶³ a dále obsahuje zvláštnosti řízení při rozhodování o jednotlivých věcech (poukazuje na odlišnosti ve vymezení účastníků jednotlivých druhů řízení, mimo obecných náležitostí návrhu stanoví i jejich specifika pro jednotlivá řízení). Důležitý je z hlediska procesní úpravy § 63 ZÚS, který stanoví, že pokud ZÚS nestanoví jinak, použijí se při těchto řízeních přiměřeně ustanovení občanského soudního řádu a předpisy, které byly vydány k jeho provedení.

Řízení o ústavní stížnosti obsahuje fakticky proces projednávání tří druhů návrhů: „obecné“ ústavní stížnosti (čl.87 odst.1 písm.d) ÚS), stížnosti orgánů územní samosprávy (čl.87 odst.1 písm.c) ÚS) a stížnosti politické strany (čl.87 odst.1 písm.j) ÚS). Zákonodárce zde vyžil zřejmě relativní podobnosti, a proto zvolil úpravu společnou, jejíž úpravu nalezneme pod §§ 72 až 84 ZÚS.

Tato práce se zaměří na nejčastější využívanou „obecnou“ ústavní stížnost a její procesní úpravu, neboť je důležitý procesněprávním prostředkem k ochraně ústavně zakotvených práv a svobod. Tato kompetence je svěřena Ústavnímu soudu podle Ústavy čl.87 odst.1 písm.d): „Ústavní soud rozhoduje o ústavní stížnosti proti pravomocnému rozhodnutí a jinému zásahu orgánů veřejné moci do ústavně zaručených základních práv a svobod.“⁶⁴ ZÚS pak v souladu s tímto ústavním zmocněním precizuje v rámci §72 odst.1 ZÚS, kdo je aktivně legitimovaným subjektem a jaké další podmínky k podání takové stížnosti musí být naplněny. „Ústavní stížnost jsou

⁶¹ Viz. čl.87 - Ústavní zákon 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

⁶² Zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

⁶³ Viz. obecná ustanovení - §§27až 63 - Zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁴ Viz. čl.87odst.1písm.d) – Ústavního zákona č.1/1993 Sb., Ústavy České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

oprávněni podat fyzická nebo právnická osoba podle čl.87 odst.1 písm.d) ÚS, jestliže tvrdí, že pravomocným rozhodnutím v řízení, jehož byla účastníkem, opatřením nebo jiným zásahem orgánu veřejné moci bylo porušeno její základní právo nebo svoboda zaručené ústavním pořádkem.“⁶⁵

Aktivně legitimovaným subjektem je podle tohoto ustanovení i právnická osoba, i když Ústava ani Listina výslovně nestanoví, že základní práva a svobody platí také pro tuzemské právnické osoby, musí být podle své povahy jimi použitelná. Je zřejmé, že Listina zakotvuje práva a svobody, která mají přímý smysl i pro právnické osoby. ZÚS výslovně uznal možnost právnickým osobám bránit svá základní práva a svobody prostřednictvím ústavní stížnosti. Ústavní soud to potvrdil v jednom ze svých nálezů, když konstatoval, že „lze dovodit ochotu státu poskytnout ochranu i právnickým osobám, pokud jde o základní práva a svobody.“⁶⁶

Účastníky v řízení o ústavní stížnosti jsou „stěžovatel a státní orgán nebo jiný orgán veřejné moci, proti jehož zásahu ústavní stížnost směřuje.“ (§76 odst.1 ZÚS). Vedlejšími účastníky jsou „ostatní účastníci předchozího řízení, z něhož stížností napadené rozhodnutí vzešlo. Šlo-li o trestní řízení, jsou vedlejšími účastníky strany tohoto řízení.“ Přiznání postavení vedlejšího účastníka může povolit Ústavní soud i jiným osobám, které prokáží právní zájem na výsledku řízení. (§76 odst.2,3 ZÚS).

Celkově shrnuto pro podání ústavní stížnosti je nezbytné splnění následujících několik podmínek:

a) Ústavní stížnost musí směřovat proti pravomocnému rozhodnutí nebo jinému zásahu veřejné moci. Z toho tedy vyplývá, že ústavní stížnost je namířena buď proti rozhodnutí, nebo proti jinému zásahu veřejné moci. Častěji z hlediska statistiky jsou napadána pravomocná rozhodnutí orgánu veřejné moci, rozhodnutí o posledním procesním prostředku, který zákon k ochraně práva nabízí (správní, soudní rozhodnutí). Ze zákona lze usoudit, že se jedná o řádné a mimořádné prostředky, které jsou výsledkem všech druhů právních řízení. Zákon z těchto prostředků vyňal návrh na obnovu řízení (§75 odst.1 ZÚS). Lze uvést demonstrativní pozitivní výčet procesních prostředků, které kdyby nebyly uplatněny, tak by se podaná ústavní stížnost stala nepřípustnou, jde zejména o odvolání, rozklad, žaloba pro zmatečnost, dovolání, odpor proti trestnímu příkazu, kasační stížnost atd.. Pojem „jiný zásah veřejné moci“ je možné charakterizovat jako takové jednání, kterým se konkrétní subjektivní práva někoho

⁶⁵ Viz. §71odst.1písm.a) - Zákon č.182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁶ Srov. Nález Ústavního soudu ze dne 12. 7. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 3/94.

jiného proti jeho vůli určitým způsobem omezují. Musí se jednat o individuální právní akt namířený proti konkrétní osobě, která návrh podala. Neoprávněným zásahem se může stát celá řada služebních zákroků úředních osob (policista, celník atd.). Mohlo by se jednat o faktické odepření poskytnutí ústavně zaručené veřejné služby. Nečinnost orgánů veřejné moci. Konkrétnější vymezení obsahu pojmu jiný zásah veřejné moci lze nalézt v judikatuře Ústavního soudu.⁶⁷ Dalším neurčitým pojmem, jenž se zde vyskytuje je „veřejná moc“, která není definována Ústavou ani jiným právním předpisem. Avšak bývalý Ústavní soud ČSFR ve svém nálezu z roku 1992, vyslovil názor (definici), který je zastáván do současnosti.⁶⁸

b) Rozhodnutí nebo zásah orgánu veřejné moci se musí týkat ústavně zaručených základních práv a svobod. Nejedná se o jakákoliv práva a svobody.

c) Stěžovatel vyčerpal všechny procesní prostředky mu zákonem přiznané (§72 odst.3 ZÚS). Ústavní soud však může svým rozhodnutím za podmínek §75 odst.2 písm.a),b) ZÚS jejich uplatnění prominout.

d) Musí být uplatněna do lhůty, kterou zákon pro podání ústavní stížnosti stanovil, §72 odst.3 ZÚS: „Ústavní stížnost lze podat ve lhůtě 60 dnů od doručení rozhodnutí o posledním procesním prostředku, který zákon stěžovateli k ochraně jeho práva poskytuje: takovým prostředkem se rozumí řádný opravný prostředek, mimořádný opravný prostředek, vyjma návrhu na obnovu řízení a jiný procesní prostředek k ochraně práva, s jehož uplatněním je spojeno zahájení soudního, správního nebo jiného právního řízení.“⁶⁹ Do citované lhůty se nezapočítává den doručení příslušného rozhodnutí o posledním prostředku. Zákonem stanovenou lhůtu Ústavní soud vyložil jako lhůtu procesněprávní povahy.⁷⁰ Ústavní soud promeškání této lhůty nemůže prominout, protože se jedná o kogentní ustanovení zákona.

Jako každý jiný návrh na zahájení řízení musí i ústavní stížnost splňovat zákonné náležitosti podání k Ústavnímu soudu, které můžeme rozdělit na obecné náležitosti (podle obecných ustanovení ZÚS pro řízení před ním) a specifické náležitosti (upraveny v rámci jednotlivých druhů řízení). Písemný návrh na zahájení řízení před Ústavním soudem musí obligatorně obsahovat náležitosti stanovené §34 ZÚS, jedná se především o vylíčení rozhodných a pravdivých skutečností, dále čeho se stěžovatel

⁶⁷ Podrobnější charakteristiku jiného zásahu veřejné moci můžeme vyhledat viz. Nález Ústavního soudu ze dne 30. 11. 1995, sp. zn. III. ÚS 62/95.

⁶⁸ Viz. Usnesení Ústavního soudu ze dne 25. 11. 1993, sp. zn. II. ÚS 75/93.

⁶⁹ Cit. §72 odst.3 - Zákona č.182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁰ Odlišný názor zastává Sládeček, V. viz. Sládeček, V. Ústavní soudnictví. Praha : C.H.Beck, 1999, s. 67, Viz. Nález Ústavního soudu ze dne 2. 2. 1995, sp.zn. I. ÚS 117/93.

dovolává (petit), odůvodnění tj. podrobné vytyčení v čem stěžovatel spatřuje porušení svých ústavně garantovaných práv. Vypracování odůvodnění vyžaduje ostražitost. Návrh nesmí postrádat argumentačně podložené tvrzení, že konkrétním pravomocným rozhodnutím v řízení, jehož byla osoba účastníkem, opatřením nebo jiným zásahem orgánu veřejné moci, bylo porušeno její konkrétně určené ústavně garantované základní právo nebo svoboda. Další obecnou obligatorní podmínkou je předložení speciální plné moci podle §30 ZÚS. Relevantní podmínkou pro bezvadný návrh na zahájení řízení je s ním předložená kopie rozhodnutí o posledním procesním prostředku k ochraně práva (vyčerpání tzv. pořadu práva), popřípadě rozhodnutí o odmítnutí mimořádného opravného prostředku z důvodů uvedeného v §72 odst.4 ZÚS.⁷¹ Pokud návrh na zahájení řízení neobsahuje některou z obligatorních náležitostí stanovenou zákonem, je vyzván navrhovatel, aby vadný návrh ve stanovené lhůtě učinil bezvadným (§41 písm.b) ZÚS). Pokud podání, které učinil navrhovatel zjevně není z hlediska obsahu návrhem na zahájení řízení, je odloženo a osoba, která učinila podání je o tom vyzooměna (§41 písm.a) ZÚS).

Pokud návrh je shledán bezvadným, soudce zpravodaj, kterému věc připadla, podle rozvrhu práce dále posuzuje, zda není dán jiný důvod jejího odmítnutí soudcem zpravodajem nebo senátem (§43 ZÚS). Pokud jde o nepřipustnost, která je příčinnou odmítnutí ústavní stížnosti, vedle obecných důvodů tj. rei iudicatae a litispendence (§35 ZÚS), stanoví zákon pro tento typ řízení zvláštní důvod, jenž má za následek nepřipustnost, a to nevyčerpání všech procesních prostředků. Pro tento případ však zákon připouští dvě výjimky stanovené v §75 odst.2 písm.a),b) ZÚS, kdy není vyžadováno, aby byly vyčerpány všechny procesní prostředky poskytované právním řádem stěžovateli (jde o výjimky z pravidla subsidiarity ústavní stížnosti).

Neshledá-li soudce zpravodaj žádné důvody k odmítnutí ústavní stížnosti, připraví věc k meritornímu projednání v senátu. V průběhu řízení o ústavní stížnosti může dojít k zastavení řízení, a to pouze v jediném případě, když stěžovatel vezme ústavní stížnost zpět do doby, než se Ústavní soud odebere k závěrečné poradě (§77 ZÚS).

Řízení o ústavní stížnosti jde také ve dvou případech přerušit (§78 ZÚS). V prvním případě se řízení přeruší, jestliže byl spolu s ústavní stížností podán návrh na zrušení právního předpisu a Ústavní soud dospěl k závěru, že jsou naplněny podmínky

⁷¹ Viz. §72 odst.4 - Zákona č.182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

§74 ZÚS. Druhý případ přerušení je obdobný s tím rozdílem, že je vyvolán z iniciativy senátu Ústavního soudu.

Pro právní váhu pojetí ústavní stížnosti je podle českého práva významné, že právě §74 ZÚS umožňuje stěžovateli spolu s ústavní stížností podat návrh na zrušení zákona či jiného právního předpisu nebo jejich jednotlivých ustanovení, jejichž užitím vyvstala skutečnost, která je předmětem ústavní stížnosti, jestliže podle stěžovatele jsou v rozporu s ústavním zákonem anebo s mezinárodní smlouvou podle čl.10 ÚS, popřípadě se zákonem, jedná-li se o jiný právní předpis. Z tohoto ustanovení vyplývá, že abstraktní kontrolu může nepřímo iniciovat i návrhatel spolu se svou ústavní stížností. Stěžovatel může tedy vyvolat abstraktní kontrolu norem prostřednictvím sporné kauzy vycházející z aplikace domněle nesouladného právního předpisu pouze kumulativně, jedná se tedy o kumulativní návrh. Je zde uplatněna procesní subsidiarita návrhu na zrušení zákona nebo jiného právního předpisu, který musí být spojen s podáním ústavní stížnosti, jak plyne z §74 ZÚS. Zákon neřeší důsledky kladného ani záporného rozhodnutí pléna o zrušení právního předpisu. Lze však dovodit, že senát, jenž řízení přerušil a jsouc vázán rozhodnutím pléna, posuzuje vztah mezi aplikací předpisu a jejím zásahem do základního práva osoby. Neznamena to ale, že zamítnutím návrhu na zrušení předpisu musí být předurčen negativní osud ústavní stížnosti. Kumulativní návrh má mimořádný význam pro demokratický vývoj právní kultury, neboť umožňuje nestátnímu subjektu (fyzická osoba, samosprávná instituce) vyvolat pochybnost o ústavnosti veřejnoprávního aktu. Možnost podat kumulativní návrh nechrání jen stěžovatelovo subjektivní veřejné právo, nýbrž i široké občanské sféry, protože potencionálně vylučuje aplikaci předpisu na identické situace v budoucnosti.⁷²

Ústavní soud končí řízení o ústavní stížnosti ve formě nálezu. Nález Ústavního soudu může být shledán zcela nebo částečně vyhovující nebo může danou stížnost úplně nebo z její části zamítnout. Zákon přesně stanoví, co má být obsahem výroku, kterým se ústavní stížnosti vyhovuje.⁷³ Ve vyhovujícím nálezu je Ústavní soud především povinen vyslovit, jaké ústavně zaručené právo a svoboda a jaké ustanovení zákona nebo mezinárodní smlouvy podle čl.10 ÚS byly porušeny. Také je nutné vyslovit, jakým způsobem k tomuto porušení došlo.

⁷² Srov. Klíma, K. Ústavní právo. 2. rozšířené vydání. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk,s.r.o., 2004, s. 452.

⁷³ Viz. §82 odst.2 - Zákona č.182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

Z hlediska obsahu nálezu mohou nastat dvě odlišné situace. První z nich nastane, když Ústavní soud, uplatní kasační způsob rozhodování a to v případě, kdy ústavní stížnost byla namířena proti pravomocnému rozhodnutí orgánu veřejné správy. Výsledkem bude, že Ústavní soud napadené rozhodnutí zruší. Ve druhém případě ústavní stížnost směřovala proti jinému zásahu orgánu veřejné moci, a tudíž Ústavní soud zakáže příslušnému orgánu, aby v porušování ústavně garantovaného práva či svobody pokračoval a přikáže mu, jestliže to je možné, aby obnovil stav před jeho porušením.⁷⁴ Nález, jímž bylo ústavní stížnosti vyhověno, určuje povinnost činnosti (v případě např. průtahů řízení) nebo nečinnosti či pokračování v činnosti a nemá tedy kasační efekt.

Závěrem by se dalo naznačit, že procení institut ústavní stížností nalézá v našem právním řádu své významné opodstatnění. Příkladem mohou být orgány veřejné správy, jež dosud nemají dostatečné povědomí o ústavně garantovaných základních právech a svobodách a i právě kvůli tomu je nutné „mít v ruce“ tento procesněprávní prostředek. Z hlediska statistického je úspěšnost ústavních stížností kolem 5%, o nichž Ústavní soud již rozhodl. V těchto případech se nemůžeme srovnávat s vyspělými demokraciemi, kde demokratická tradice je podstatně delší a z toho plyne i nižší procento úspěšnosti ústavních stížností (1%). Například J. Blahož zastává názor, že „pokud stížnosti, které končí rozhodnutím ústavního soudu, že byla porušena ústava, oscilují okolo 5% vnesených ústavních stížností ročně ukazují zkušenosti, že v daném státě existuje relativně efektivní instituce ústavní stížnosti. Tento závěr ovšem může být v konkrétním státě výrazně modifikován úrovní právní kultury, právního řádu i právního vědomí občanů – proto je nutno jej považovat za relativní.“⁷⁵

⁷⁴ Viz. §82 odst.3 - Zákona č.182/199 3Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁵ Blahož, J. Ústavní stížnosti. Právník, 1991, č. 5, s. 443.

4. Kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv na mezinárodní úrovni

4.1. Úvodem k mezinárodním kontrolním mechanismům

Současná mezinárodněprávní ochrana lidských práv se začíná prosazovat až na konci 2. světové války jako reakce mezinárodního společenství. Jednalo se o logické vyústění na základě předešlé zkušenosti s masivním zneužíváním a porušováním lidských práv zejména ze strany hitlerovského Německa.

Z praxe lze dovést a vyzorovat, že efektivita mezinárodní úpravy ochrany lidských práv závisí především na kvalitě kontrolních mechanismů. Smlouvy, které uznávají a vyhláší lidská práva, by pozbyly významu, kdyby neposkytovaly záruky pro jednotlivce, jak se dovolat oněch práv a svobod zde zakotvených. Pokud tyto záruky jednotlivé smluvní úpravy zaručují, lze hovořit o věrohodnosti daného systému ochrany lidských práv. Pro efektivitu mezinárodně chráněných lidských práv má nezastupitelný význam jejich uplatňování ve vnitrostátním měřítku. Úloha těchto mezinárodních orgánů následuje po selhání vnitrostátních prostředků jejich ochrany a způsoby, při nichž dochází k implementaci rozhodnutí mezinárodních orgánů, taktéž velmi závisí na vnitrostátním právu. Podle obecného mezinárodního práva je jednotlivec subjektem mezinárodního práva a tudíž má způsobilost k vymezeným mezinárodně právním úkonům.

Státy tím, že přijímají závazky v oblasti lidských práv, v podstatě omezují svou volnost v chování při úpravě vnitřních záležitostí a realizaci svých kompetencí k podřízeným osobám.

S pozitivněprávní úpravou lidských práv souvisí institucionální záruky v podobě mezinárodních kontrolních orgánů a procedur, které plynou z mezinárodních závazků, ke kterým smluvní strany přistoupily. Jednotlivé kontrolní orgány a procedury se liší, závisí na jednotlivých smluvních úpravách. Z dané smluvní úpravy pak vyplývá, zda-li jde o orgán soudního typu nebo jiný nezávislý orgán oprávněný zabývat se individuálními případy, ale pouze s funkcemi mediačními a vyšetřovacími bez pravomoci přijmout závazné rozhodnutí, nebo orgán, který je nadán pouhým posuzováním celkového plnění smluvních závazků a jeho proces je završen vydáním obecného doporučení.

Současné mezinárodní právo však obsahuje několik desítek smluvních instrumentů, které vyhlásují určitá práva a svobody a současně zavádějí i různé mezinárodní mechanismy ke kontrole jejich dodržování. V této práci bych se soustředila na kontrolní mechanismus, který se pojí k Evropskému systému ochrany lidských práv.

4.2. Evropský systém ochrany lidských práv⁷⁶

Tento systém představuje dosud nejvyspělejší z regionálních systémů ochrany lidských práv, který jde v mnohém nad rámec univerzálních standardů přijatých v rámci OSN tedy i nad rámec univerzálního systému ochrany lidských práv.

Prvotní myšlenky na zřízení Rady Evropy, uzavřené mezinárodní organizace sdružující v současné době téměř všechny státy Evropy, sahají do období druhé světové války. Winston Churchill, počal již v roce 1943 vyzývat evropské státy k vytvoření mezinárodní organizace, inspirován vzorem Společnosti národů, jež by se však omezovala pouze na území Evropy. Dne 5. května 1949 byla podepsána v Londýně zakládající listina, která se stala Statutem Rady Evropy. K zakládajícím státům se postupně připojily další státy, a tak v současné době je členem této mezinárodní organizace celkem 45 členů. Členství evropského státu v této mezinárodní mezivládní organizaci je podmíněno několika podmínkami. Stát usilující o členství musí respektovat koncepci právního státu a princip podle něhož každá osoba, která podléhá jeho jurisdikci, bude požívat lidských práv a svobod (právo svobodné volby do zákonodárného sboru). Předpokládá se tedy, že stát, jenž se má stát členem Rady Evropy, bude demokraticky zřízen.

Závažná porušení v oblasti lidských práv a základních svobod jsou dle čl.8 Statutu Rady Evropy důvodem, který může vyvolat buď pozastavení členství, nebo vyloučení členského státu z této organizace. Členský stát může z Rady Evropy kdykoliv zrušit své členství a toto své rozhodnutí adresovat generálnímu tajemníkovi Rady Evropy.⁷⁷

⁷⁶ Šturma, P. Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv. 2.doplněné vydání. Praha : C.H.Beck, 2003, s. 27

⁷⁷ Srov. Prouzová, A. Evropský soud pro lidská práva, organizace, pravomoci, řízení. Praha : Linde Praha a.s., 2004, s. 13

Rada Evropy, patřící tak k nejstarším evropským politickým organizacím (mezivládní organizace, smluvně i institucionálně oddělena od Evropské unie), se sídlem ve Štrasburku, vytvořila jeden ze systémů efektivní ochrany lidských práv.

„K cílům této organizace podle jejího Statutu (1949) náleží dosažení užší evropské jednoty, prosazování a uskutečňování principů skutečné demokracie a lidských práv, založených na osobní a politické svobodě a vládě práva.“⁷⁸ Ochrana lidských práv je tu založena na: Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod (1950) (dále jen Úmluva nebo Evropská úmluva) a Evropské sociální chartě (1961).

4.2.1. Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod byla podepsána v Římě v roce 1950 a její platnost nastala v září 1953. V preambuli této Úmluvy stvrzují signatářské státy svoji hlubokou víru v ty základní svobody, jež vytvářejí základ pro spravedlnost a mír ve světě. Na rozdíl od Statutu neopomíná stranou zmínku preambule o politické demokracii a o kolektivní záruce lidských práv. Tato regionální Úmluva je inspirována Všeobecnou deklarací lidských práv přijatou 10. prosince 1948 Valným shromážděním OSN. Jednalo se o první mezinárodní nástroj obecné povahy, který jako první vyhlášoval ucelený katalog práv přiznaných každému jednotlivci. Z preambule i z článku 1 Deklarace, který vyhláší: „Všichni lidé se rodí svobodní a rovní v důstojnosti i právech. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství“.⁷⁹ S ním související čl. 28 Deklarace: „Každý má právo na takový sociální a mezinárodní řád, aby se v něm mohly plně uskutečňovat práva a svobody vyhlášené v této Deklaraci.“⁸⁰ V těchto člancích a preambuli je patrná inspirace přirozenoprávní teorií lidských práv. Tato Deklarace má však pouze doporučující povahu, neboť byla přijata ve formě rezoluce.

Evropská úmluva představovala první, právně závazný mezinárodní nástroj, který v tehdejší době usiloval a dosud usiluje o ochranu širokého okruhu občanských a politických práv. Od doby sjednání byla Evropská úmluva doplňována formou přijímání

⁷⁸ Šturma, P. Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv. 2. doplněné vydání. Praha : C. H. Beck, 2003, s. 27.

⁷⁹ Ondřej, J., Potočný, M. Obecné mezinárodní právo v dokumentech. Vydání druhé. Praha : C.H.Beck, 2004, s. 51.

⁸⁰ Ondřej, J., Potočný, M. Obecné mezinárodní právo v dokumentech. Vydání druhé. Praha : C.H.Beck, 2004, s. 54.

protokolů, které rozšířily katalog garantovaných práv nebo vylepšovaly procedurální aspekty jejich ochrany.

Zde je na místě si objasnit pojem evropského standardu lidských práv.⁸¹ Jedná se o právní úpravu, jejímž základem již zmíněný katalog práv obsažený v Evropské úmluvě (1950), který je doplněn Protokoly č. 1,4,6,7 a 12 (posilují hmotněprávní základ Evropské úmluvy), ale její rozsah je rozšiřován a to:

- a) Speciálními smlouvami, které na rozdíl od dodatkových protokolů na původní úmluvě jsou nezávislé. Mezi takovéto speciální smlouvy patří např. Evropská úmluva o předcházení mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (1987).
- b) Kasuistika štrasburských orgánů, zejména Evropského soudu pro lidská práva, který při řešení sporů o uplatňování ochrany lidských práv zároveň svým sjednocujícím výkladem použitých pojmů dotváří a významně rozvíjí evropský standard ochrany lidských práv.

Evropská úmluva obsahuje individuální práva (nereguluje práva kolektivní a skupinová), jde výlučně o práva jednotlivců, ale zároveň se omezuje pouze na práva, která korespondují s Mezinárodním paktem o občanských a politických právech (1966). Evropská úmluva se nevěnuje problematice sociálních a hospodářských práv a přenechává jejich regulaci jiným nástrojům. Práva sociální, kulturní a hospodářská řeší Evropská sociální charta. Z toho plyne, že Evropská Úmluva tvoří poměrně omezený katalog lidských práv, neboť ostatní práva jako jsou kulturní, práva menšin, ekonomická jsou regulována prostřednictvím samostatných a na Evropské úmluvě nezávislých speciálních smluv.

Evropskou úmluvu a protokoly, můžeme rozdělit podle jednotlivých práv, která jsou zde obsažena a garantována do tří věcných okruhů:⁸²

- a) Nedotknutelnost osobnosti – práva směřující k ochraně lidského života a důstojnosti. Jejich nebývalý význam je zakotven v čl.15 Evropské úmluvy, kde je vyjádřen absolutní zákaz jejich suspendování za jakékoliv situace, která připadá v úvahu.
- b) Vláda práva – na principu vlády práva spočívá celý systém ochrany lidských práv, tento princip se přímo prolíná v jedné skupině konkrétních

⁸¹ Šturma, P. Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv. 2. doplněné vydání. Praha : C.H.Beck, 2003, s. 28.

⁸² Srov. Šturma, P. Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv. 2. doplněné vydání. Praha : C.H.Beck, 2003, s. 28.

ustanovení Evropské úmluvy, která poskytuje záruky, a to především procesní povahy, které jsou charakteristické pro právní stát, např. čl. 6 právo na spravedlivé a nestranné soudní řízení,

- c) Pluralismus a tolerance v životě společnosti – do této skupiny práv, která mohou být podřazena pod tento bod lze uvést politická práva, právo na respektování soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence.

Dále podle článku N. Šiškové, by se dalo provést rozčlenění lidských práv z hlediska Evropské úmluvy do následujících čtyř oblastí.⁸³

- a) Nedotknutelná práva směřující k ochraně lidského života a důstojnosti.
- b) Záruky procesního charakteru a procedurální povahy příznačné pro právní stát. Práva do této skupiny podřaditelná odrážejí skutečnost, že hmotněprávní ustanovení jsou sama o sobě těžko zužitkovatelná, jestliže nejsou poskytovány efektivní prostředky k jejich vynucení cestou řádného řízení.
- c) Práva zajišťující nedotknutelnost soukromého života jednotlivce a jeho duchovní, profesní a sociální seberealizace.
- d) Politická práva a svobody zajišťující pluralismus, demokracii a toleranci v životě společnosti.

V Evropské úmluvě najdeme i ustanovení, která stanoví přípustná omezení jednotlivých zde definovaných práv, jedná se zejména o čl.8-11 Evropské úmluvy a některá práva, jež jsou doplněna prostřednictvím protokolů. „Práva, která jsou způsobilá k tomu, aby byla dočasně pozastavená nebo omezená. Vlastnosti tzv. derogovatelných práv se pochopitelně uplatní pouze v minimální míře, což je v souladu s praxí Evropského soudu pro lidská práva, který stanovil zásadu restriktivního výkladu těchto práv, která znamená, že se omezení nikdy nesmí dotknout samotné podstaty práva.“⁸⁴

Principem efektivity je ovlivněn Evropský soud pro lidská práva (dále jen Soud) při své interpretační činnosti. Tento princip můžeme vnímat jako účinné uskutečňování

⁸³ Viz. Šišková, N. Ochrana lidských práv podle Evropské úmluvy. Evropské a mezinárodní právo, 2002, č. 5-6, s. 20.

⁸⁴ Šišková, N. Ochrana lidských práv podle Evropské úmluvy. Evropské a mezinárodní právo, 2002, č. 5-6, s. 19.

chráněných práv, což se projevuje mimo jiné restriktivním výkladem omezujících klauzulí, dynamickým výkladem práv a autonomní interpretací použitých pojmů.⁸⁵

Evropská úmluva představuje jeden z nejnáročnějších, nejsložitějších a zároveň velmi úspěšných regionálních mechanismů ochrany lidských práv. Její úspěšnost je odrazem efektivity spočívající v propracovaném kontrolním mechanismu, který kontroluje a dbá nad dodržováním katalogu práv, který stanovila. Její hlavní přínos tkví v tom, že poprvé umožnila jak všem smluvním stranám, tak i každému jednotlivci podávat stížnosti na porušení chráněných práv v některém ze států smluvních stran Úmluvy.

4.2.2. Evropský soud pro lidská práva

Součástí orgánů této mezivládní mezinárodní organizace mimo jiných patří i judiciální orgán, Evropský soud pro lidská práva, se svým nezastupitelným postavením. Neboť to, co je pro Evropskou úmluvu typické a co z ní zároveň vytváří jeden z nejefektivnějších mezinárodních instrumentů, jenž poskytuje ochranu lidským právům, není ani tak katalog chráněných práv jako institucionální mechanismus ke kontrole jejich dodržování.

Evropský soud pro lidská práva od doby jeho ustanovení prošel citelným historickým vývojem. Do vstupu v platnost 11. dodatkového Protokolu k Evropské úmluvě - kontrolu dodržování této mezinárodní úmluvy původně zajišťovaly dva smluvní orgány, jejichž členové nezastupují svůj stát, ale jednájí nezávisle. Těmito orgány byly Evropská komise a Evropský soud pro lidská práva. Dále se na této kontrolní činnosti podílel i jeden politický orgán – Výbor ministrů (rozhodoval meritorně o porušení práv). Tento tripartitní systém si v průběhu jeho činnosti vyžádal změnu, a to mimo jiné i z důvodů narůstajícího počtu podávaných stížností před Komisí (nárůst počtu nových signatářských států), s tím zároveň souvisela i neúměrně dlouhá doba řešení sporu. Např. „V roce 1981 bylo Komisí zaregistrováno 404 stížností, v roce 1993 jejich počet vzrostl na 2037“⁸⁶. Z celkového pohledu byla Rada Evropy nucena

⁸⁵ Srov. blíže Matscher, F. Metody výkladu Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod v praxi Evropského soudu pro lidská práva. *Právo a zákonnost*, 1992, č. 9, s. 504-522.

⁸⁶ Hubálková, E. Efektivnější ochrana lidských práv – cíl reorganizace kontrolního mechanismu Rady Evropy. *Evropské a mezinárodní právo*, 1995, č. 1, s. 13.

zabývat se vážně revizí kontrolního mechanismu ochrany lidských práv zakotvených Evropskou úmluvou.

V roce 1998, kdy vstoupil v platnost dodatkový Protokol č.11, bylo původní dvoustupňové řízení změněno na jednostupňové. Tento Protokol tak učinil podstatnou revizi dosavadního mezinárodního soudního mechanismu Evropské úmluvy. Po nabytí platnosti tohoto protokolu došlo k substituci Protokolů č.3, 5, 8, 9, 10, které tímto pozbyly své účinnosti. Prostřednictvím této zásadní reformy došlo k vytvoření jednotného a stálého (permanentně zasedajícího) soudního orgánu, jímž se stal nový Evropský soud pro lidská práva.⁸⁷ Výbor ministrů (politický a výkonný orgán) ztratil možnost rozhodování ve věci, ale zůstal mu dohled nad výkonem rozsudků tj. „quasi-soudní funkce“⁸⁸, jak dokládá čl.46 odst.2 Úmluvy, což podtrhuje ještě více nezávislost Soudu. Z právního hlediska je tak posilován důležitý aspekt nezávislosti a justiční charakter Soudu. Za jeden z podstatných přínosů reformy se zcela jistě pokládá možnost jednotlivce přímo se obracet na Soud se svou stížností.⁸⁹ Podle platného Protokolu č.11 se jurisdikce Soudu vztahuje na všechny případy týkající se interpretace a aplikace Evropské Úmluvy zahrnující mezistátní a individuální stížnosti.

4.2.2.1. Pravomoc a příslušnost Evropského soudu pro lidská práva

V případě Evropského soudu pro lidská práva je nezbytné rozlišovat příslušnost *ratione personae* (osobní), *ratione materie* (věcná), *ratione loci* (územní) a *ratione temporis* (časová). Jestliže by příslušnost Soudu k jemu předkládané věci nebyla dána, pak nastal důvod pro odmítnutí podané stížnosti.

a) Územní aplikace Úmluvy vymezuje rozsah kompetencí *ratione loci* Soudu.

V tomto smyslu směrodatnými se jeví čl.1 a 56 Úmluvy. Tato příslušnost spočívá v tom, že stížnost je slučitelná s Evropskou úmluvou, pokud byla postavena na událostech, ke kterým došlo na území, jež spadá pod jurisdikci dotčeného státu. Pod pojmem

⁸⁷ Viz. čl.19 - Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.: „K zajištění plnění závazků přijatých Vysokými smluvními stranami v této Úmluvě a jejích protokolech se zřizuje Evropský soud pro lidská práva, dále jen „Soud“. Svou činnost vykonává trvale.“

⁸⁸ Šišková, N. Štrasburský kontrolní mechanismus dodržování lidských práv. Evropské a mezinárodní právo, 2002, č. 5-6, s. 21.

⁸⁹ „V roce 1950 byla přímá legitimace jednotlivce k podání stížnosti proti státu k mezinárodnímu orgánu takovou zvláštností, že čl.25 Úmluvy podmínil kompetenci Komise zvláštní deklarací dotčené smluvní strany.“ Šturma, P. Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv. 2. doplněné vydání. Praha : C.H.Beck, 2004, s. 31.

jurisdikce, je nezbytné si představit „vertikální vztah“ mezi poškozeným a státem, který svým konáním či opomenutím zasáhl do práv a svobod garantovaných Evropskou úmluvou. Předpokladem k tomu, aby se jednotlivec nacházel pod jurisdikcí určitého státu, je výkon státní moci nad tímto jedincem. Pojmy „území“ a „jurisdikce“ se nepřekrývají, neboť osoba, jež se nachází na území určitého státu, které je vymezeno hranicemi tohoto státu, nemusí spadat pod jeho jurisdikci. Opačným příkladem je jednotlivec, který se nachází mimo hranice svého státu, avšak jurisdikce tohoto státu na něj dopadá. Určení *ratione loci* není zdaleka tak jasnou otázkou.

Specifickými případy jsou pak stížnosti, které zahrnují problematiku vydání nebo vyhoštění, kdy je nezbytné předpokládat, že osoba, jež bude vyhoštěna nebo vydána, riskuje, že s ní v zemi určení bude nakládáno v rozporu s čl.3 Úmluvy. „Tudíž stát, který je smluvní stranou Úmluvy a který rozhodne o vyhoštění či vydání za těchto okolností, se stává „spoluodpovědným“ za možné porušení Úmluvy.“⁹⁰ Jako příklad lze uvést rozhodnutí Soudu ve věci *Kirkwood v. Spojené království*, *Soering v. Spojené království*.⁹¹

b) Materiální (věcná) aplikace Úmluvy určuje kompetenci *ratione materiae* Soudu. Představuje rozsah práv a svobod, jejichž porušení mohou stěžovatelé namítat Soudu a ten je oprávněn je přezkoumávat. Z toho plyne, že Úmluvu lze na určitou situaci aplikovat potud, pokud se vztahuje na práva a svobody, které jsou obsahem jejího katalogu práv a svobod a též v jejich dodatkových protokolech.

Úmluva není pojímána jako uzavřený katalog lidských práv, neboť se již od počátku její existence předpokládalo, že některá hmotná ustanovení se rozšíří a dosud rozšiřují, a to zejména prostřednictvím dodatkových protokolů a také judikaturou Soudu. Proto je Úmluva živým instrumentem ve světle současných podmínek.

Úmluva například negarantuje právo získat místo státního zaměstnance, právo na politický azyl a na vstup a usídlení se na území cizího státu. Jako doklad případu neaplikovatelnosti Úmluvy je možné uvést rozsudek ve věci *Botta v. Itálie*.⁹² „Soud není vázán ustanoveními, jejichž porušení se stěžovatel v souvislosti se situací či

⁹⁰ Hubálková, E. Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika. Judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva. Praha : Linde Praha a.s., 2003, s. 16.

⁹¹ Rozhodnutí ve věci *Soering v. Spojené království*. Berger, V. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Přeložil Bruno Jungwiert. Praha : IFEC s.r.o., 2003, s. 22.

⁹² Stručný popis případu ve věci *Botta v. Itálie* viz. Hubálková, E. Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika. Judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva. Praha : Linde Praha a.s., 2003, s. 18.

stavem, na který si stěžuje, odvolává. Může posoudit předmět stížnosti, který se na první pohled vymyká Úmluvě, z pohledu jiného ustanovení.⁹³ Například Úmluva negarantuje právo na odvolání v občanskoprávních věcech, i přesto může soud tuto stížnost zkoumat z pohledu respektování procesních práv a podřadit tuto věc pod čl.6 Úmluvy, která garantuje právo na spravedlivý proces. Není proto nic neobvyklého, že Úmluva je aplikovatelná na případy, které s ní zdánlivě nemají nic společného, jak je možné vypozařovat z mnohaleté praxe (dědická práva mimomanželských dětí, která byla odvozena od práva na respektování rodinného života⁹⁴).

„Prvky nejednoty ve věcné působnosti Konvence v jednotlivých státech vytváří de facto 4 druhy výjimek z homogenity Úmluvy, které umožňují korigovat její aplikaci na poli *ratione materiae*. Jsou to: bezpečnostní klausule, odstoupení od určitých závazků v případě ohrožení, omezení politické činnosti cizinců, v případě výhrad učiněných smluvní stranou na základě článku 57 Úmluvy při podpisu nebo uložení ratifikační listiny.“⁹⁵

c) Osobní aplikace Úmluvy, která určuje příslušnost Soudu *ratione personae*. Na úvod je třeba upozornit na skutečnost, která již byla zmíněna, totiž, že zakotvená práva jsou určena jen jednotlivcům a státům z nich plynou pouze povinnosti. Úmluva zásadně chrání práva každého jednotlivce, který splňuje *ratione loci* Úmluvy a nerozlišuje jeho národnost, státní příslušnost, postavení individua a další individuální znaky.

První skupinou subjektů, která se může dovolávat svých práv garantovaných Úmluvou a protokoly je fyzická osoba prostřednictvím individuální stížnosti (čl.34 Úmluvy). Fyzická osoba je nadána procesní způsobilostí nejen pokud je občanem daného státu, ale může jít i o cizince, nezletilé dítě, duševně nemocného, odsouzeného. (čl.14 Úmluvy zakazuje diskriminaci). Lze konstatovat, že adresáti práv garantovaných Úmluvou jsou zejména tyto subjekty: občané signatářských států, cizinci, uprchlíci, osoby bez státní příslušnosti.

Druhou skupinou subjektů, jež jsou oprávněni podat individuální stížnost jsou „nevládní organizace“. Tato skupina stěžovatelů je dosti široká, je reprezentována např.

⁹³ Hubálková, E. Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika. Judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva. Praha : Linde Praha a.s., 2003, s. 19.

⁹⁴ Rozhodnutí ve věci *Marckxová v. Belgie*. Berger, V. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Přeložil Bruno Jungwiert. Praha : IFEC s.r.o., 2003, s. 357-361.

⁹⁵ Šišková, N. Ochrana lidských práv podle Evropské úmluvy. Evropské a mezinárodní právo, 2002, č. 5-6, s. 18.

odborovými orgány, vydavateli novin, politickými stranami, obchodními společnostmi, občanskými a zájmovými sdruženími. Pod pojmem „nevládní organizace“ je nezbytné si představit právnické osoby, tedy subjekty odlišné od veřejnoprávních a fyzických osob. Do tohoto okruhu subjektů však nejsou zahrnuty obce a místní orgány státní správy. Individuální stížnost nemůže být podána „nevládní organizací“, která se dovolává porušení individuálních práv svých členů. Také právnické osoby se nemohou dovolávat ve svých stížnostech všech práv a svobod obsažených v katalogu, neboť z hlediska charakteru některých práv je to nemožné (právo na vzdělání, právo na uzavření manželství). Soud přiznal těmto subjektům způsobilost domáhat se svých práv, ale jen těch, které jsou jim Úmluvou zaručovány. Posuzování jejich osobní příslušnosti je opřeno o interpretaci učiněnou Soudem.

Třetí skupinou oprávněnou podat individuální stížnost je „skupina osob“, jedná se o stěžovatele, jenž se skládá z několika osob (neformální sdružení), které se prostřednictvím podané stížnosti dovolávají práv a svobod zaručených Úmluvou a protokoly. Pod pojmem „skupina osob“ je možné si představit stěžovatele například v podobě skupiny rodičů dovolávající se práva na vzdělání svých dětí.

Dosavad bylo pojednáno o subjektech oprávněných podat stížnosti Soudu. Nyní je logické, aby došlo také na ty subjekty, proti kterým je připuštěno podat stížnost. Z počátku je nezbytné poznamenat, že jedinec obracející se na Soud se stížností směřující na činnost jiných fyzických osob nebo právnických osob bude Soudem odmítnut pro nepřipustnost takové stížnosti. „Neboť činnost takových subjektů zakládá odpovědnostní vztah státu, pokud by měl povinnost specifická práva chránit.“⁹⁶ Jako příklad lze uvést rozhodnutí ve věci *Costello-Roberts v. Spojené království*.⁹⁷

Osoba, která podává stížnost Soudu se dovolává prostřednictvím tohoto procesního institutu porušení práv a svobod v rámci Úmluvy a jejích protokolů nejméně jednou ze smluvních stran. Jde tedy o „přímo poškozeného“ stěžovatele, kdy dále tento pojem byl rozšířen orgány Úmluvy o stěžovatele, jenž je v pozici buď potenciálního nebo nepřímého poškozeného. Jde tedy o rozšíření skupiny možných stěžovatelů, kteří nebyli přímo dotčeni konkrétním rozhodnutím, zásahem nebo chováním orgánů veřejné moci. Jestliže však stěžovatel tvrdí, že by mohlo dojít k potenciálnímu porušení jeho práv a svobod garantovaných Úmluvou a protokoly, musí doložit reálný důkaz, který by

⁹⁶ Hubálková, E. Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika. Judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva. Praha : Linde Praha a.s., 2003, s. 24.

⁹⁷ Rozhodnutí ve věci *Costello-Roberts v. Spojené Království*. Berger, V. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Přeložil Bruno Jungwiert. Praha : IFEC s.r.o., 2003, s. 52.

dokazoval jeho obavy. Jako příklady subjektu potencionálně poškozeného lze uvést rozhodnutí ve věcech Dudgeon v. Spojené království⁹⁸, Soering v Spojené království. I potencionální poškozený musí bez výjimky splnit formální náležitosti, jež mu ukládá čl.35 odst.1 Úmluvy, aby mohl podat stížnost k Soudu.

Stěžovatel v postavení nepřímého poškozeného má podle judikatury Soudu možnost obrátit se pomocí stížnosti na tento orgán. „Jsou jimi rodinní příslušníci přímého poškozeného, dále osoby, které jsou s přímým poškozeným pevně spřízněny, osoby, které utrpěly škodu v důsledku poškození jiného, a konečně osoby mající zájem na ukončení porušování práv. Pokud stěžovatel uvádí, že je v postavení „ nepřímého poškozeného“, musí zároveň označit „přímého poškozeného“, jenž musí souhlasit s podáním stížnosti.“⁹⁹ Případy, kdy stěžovatelé byli i nepřímí poškození, lze uvést následující: Kurtová v. Turecko¹⁰⁰

Pro Soud není podstatné, aby stěžovatel, který má být shledán jako poškozený, doložil vzniklou materiální či nemateriální újmu. Otázka zda škoda vznikla a v jakém rozsahu se jeví významnou až v rámci přiznání spravedlivého zadostiučinění na základě čl. 41 Úmluvy.

Na základě čl. 33 Úmluvy, který stanoví, že každý členský stát může oznámit Soudu každé údajné porušení ustanovení Úmluvy a protokolů k ní jiným členským státem. Z toho plyne možnost podání mezistátní stížnosti (relativně malá četnost těchto podání).

d) Časová aplikace Úmluvy, jenž určuje kompetenci Soudu *ratione temporis*. V tomto smyslu je směrodatný čl.59 Úmluvy. Tato příslušnost stanoví časové období, ve kterém došlo k tvrzenému porušení daných práv a svobod zaručených Úmluvou a protokoly. Z toho plyne, že ke skutečnostem, ke kterým došlo před vstupem Úmluvy v platnost vůči jednotlivým signatářským státům, nebude na tyto skutečnosti Úmluva aplikována. Jisté výjimky se však najdou. Na základě judikatury Soudu, lze vyzorovat, že soud již několikrát přihlédl k pozdějším skutečnostem (skutečnosti, které nastaly v období, kdy ještě nevstoupila v platnost Úmluva pro daný stát) v rámci projednávání stížnosti.

⁹⁸ Rozhodnutí ve věci Dudgeon v. Spojené království. Berger, V. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Přeložil Bruno Jungwiert. Praha : IFCE s.r.o., 2003, s. 409.

⁹⁹ Hubálková, E. Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika. Judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva. Praha : Linde Praha a.s., 2003, s. 29.

¹⁰⁰ Rozhodnutí ve věci Kurtová v. Turecko. Berger, V. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Přeložil Bruno Jungwiert. Praha : IFCE s.r.o., 2003, s. 76-80.

4.2.3. Řízení před Evropským soudem pro lidská práva

4.2.3.1. Podmínky přijatelnosti stížnosti podle čl. 34 Úmluvy

Prostřednictvím individuální stížnosti se subjekt, který je oprávněn tuto stížnost podat, může dovolat svých práv zaručených Úmluvou a protokoly, v případě jejich údajného porušení. Aby se Soud vůbec zabýval meritem věci, musí daná individuální stížnost splňovat jasně stanovené náležitosti pro přípustnost takového podání. Podmínky přijatelnosti stížnosti taxativním výčtem vymezuje Úmluva, a to čl. 34 a 35 Úmluvy.

Jednou z obligatorních podmínek je vyčerpání všech dostupných vnitrostátních opravných prostředků. Tato podmínka patří k obecně uznaným v rámci mezinárodního práva, není tedy žádnou novinkou iniciovanou v rámci Úmluvy. „Opravný prostředek“ má v tomto vyjádření svůj autonomní termín, který by měl být vykládán ve smyslu Úmluvy. Má se jím na mysli každý opravný prostředek, prostřednictvím kterého lze dosáhnout uspokojivého závěru z hlediska předmětu stížnosti. Jedná se vlastně o šanci, kterou poskytuje Úmluva smluvnímu státu, který je stížností napadán, aby uvedl do pořádku situaci, která je předmětem stížnosti, a to cestou vnitrostátního práva a tím tak zabránit podání stížnosti. Stěžovateli je stanovena povinnost vyčerpat dané opravné prostředky, jenž mu nabízí právní řád k ochraně svého práva. Na základě čl.13 Úmluvy se musí jednat o účinné (efektivní) prostředky nápravy před vnitrostátním orgánem a zároveň tento prostředek nápravy musí být dostupný. Soud posuzuje účinnost prostředku nápravy z hlediska Úmluvy a přihlíží ke konkrétním okolnostem daného případu. A tak za „zvláštních okolností“ (průtahy v řízení o podaném opravném prostředku) může být stěžovatel zbaven povinnosti vyčerpat všechny dostupné vnitrostátní opravné prostředky.

Za účinný právní prostředek nápravy je v našich podmínkách považována ústavní stížnost jako opravný prostředek, který musí být v zásadě vyčerpán před podáním stížnosti Soudu.

Další obligatorní podmínkou je dodržení lhůty k podání stížnosti před Soudem ve smyslu čl.35 odst.1 Úmluvy. Délka lhůty činí 6 měsíců ode dne, kdy bylo přijato konečné vnitrostátní rozhodnutí. Soud zkoumá dodržení stanovené lhůty ex officio. Úmluva jasně předvídá, že den, od kterého se lhůta začíná počítat, je den, ve kterém bylo přijato konečné vnitrostátní rozhodnutí. Podle Soudu se však nemusí jednat o skutečný počátek běhu lhůty, zohledňuje den, kdy se subjekt podávající stížnost dozvěděl o konečném rozhodnutí či kdy se podle procesních pravidel daného státu měl

dozvědět o konečném rozhodnutí. To je důkazem neformalistického přístupu Soudu. Z toho plyne, že je vícero situací, od kdy se začíná počítat stanovená lhůta. Lhůta počíná běžet od veřejného vyhlášení rozsudku, nebo začíná plynout od data, kdy rozhodnutí soudu bylo sděleno stěžovateli jeho zástupcem nebo od doručení o posledním prostředku nápravy stěžovateli. Jestliže proti opatření, kterým jsou podle stěžovatele porušována jeho práva zaručovaná Úmluvou, neexistuje účinný prostředek nápravy, počíná tato lhůta plynout od momentu, kdy byl takovým to opatřením zasáhnut či kdy se o něm dozvěděl. Stěžovatel musí být ostražitý, aby stížnost podal v rámci dané lhůty, neboť neznalost či nedbalost ho před Soudem neomlouvá, ledaže by Soud přesvědčil o jeho omluvitelnosti předložením pádných argumentů.

Mezi další taxativně stanovené podmínky v čl. 35 Úmluvy, bez kterých by se stala podaná stížnost nepřijatelnou, se kromě výše uvedených formálních náležitostí podání řadí stížnost anonymní, kterou Soud nebude posuzovat. Jasně tedy musí z podané individuální stížnosti vyplývat, kdo ji činí. Soud dále nebude posuzovat individuální stížnost, která je v podstatě stejná jako stížnost již Soudem projednávaná. Tato stížnost neobsahuje žádné nové relevantní skutečnosti lišící se od stížnosti již jednou projednávané, které by měly v tomto případě rozhodující význam. Soud nadále posoudí stížnost jako nepřijatelnou, jestliže byla již předložena jinému mezinárodnímu vyšetřovacímu či smírčímu orgánu. K tomu, aby mohl Soud uplatnit tento důvod nepřijatelnosti stížnosti, musí jít o identickou stížnost, o které již před ním rozhodla jiná mezinárodní instituce (Výbor lidských práv OSN v Ženevě). Soud má právo posoudit individuální stížnost a rozhodnout o její nepřijatelnosti z důvodu její neslučitelnosti s Úmluvou. Mimo jiné Soud odmítne posoudit individuální stížnost pro její důvodnou neopodstatněnost. Tato situace může nastat v momentě, kdy Soud v rámci prostudování stěžovatelem předložených dokumentů, dospěje k závěru, že na první pohled z těchto dokumentů nevyplývá žádné porušení práv garantovaných Úmluvou (stěžovatel nepředloží žádné důkazy jako podklad pro svá tvrzení). Posledním z důvodů nepřijatelnosti stížnosti, je ta, která zneužívá právo podat individuální stížnost Soudu.

Soud může v kterémkoliv stádiu řízení vyškrtnout podanou stížnost ze seznamu stížností pro důvody stanovené čl.37 Úmluvy. Rozhodnutí o vyškrtnutí ze seznamu nemusí být rozhodné. Čl.37 odst.2 a 3 Úmluvy říká: „Soud však pokračuje v posuzování stížnosti, vyžaduje-li to dodržování lidských práv zaručených Úmluvou a Protokoly k ní. Soud může rozhodnout o opětovném zapsání stížnosti do svého seznamu případů, jestliže se domnívá, že to okolnosti odůvodňují.“ Ovšem tyto možnosti má Soud zcela

ve svých „rukou“, tedy závisí na jeho úvaze, zda bude pokračovat v jejím projednávání nebo bude vyškrtuta.

4.2.3.2. Řízení před rozhodnutím Soudu o přijatelnosti stížnosti

Prvotně podaná individuální stížnost v souladu s čl.34 Úmluvy, nemusí být podána na oficiálním formuláři, neboť tento oficiální formulář bude zaslán Kanceláři Soudu v rámci přípravného řízení. Nemusí být ani sepsána v jednom z oficiálních jazyků Soudu. V takto podané neformální stížnosti, podané během stanovené lhůty pro její uplatnění, je rozhodné uvedení všech skutečností, které údajně porušily stěžovateli práva přiznaných mu Úmluvou a protokoly (čl.47 odst.1 a 2 Jednacího řádu Soudu, kde jsou vymezeny náležitosti individuální stížnosti). Úmluva ani Jednací řád soudu nikde ve svých ustanoveních nezmiňují podmínku, že by toto prvotní podání muselo být učiněno prostřednictvím advokáta, stěžovatel je tedy oprávněn podat stížnost sám. Dojde-li však stěžovatel k závěru, že ku prospěchu věci bude podat stížnost prostřednictvím právního zástupce, tento vybraný advokát musí mít oprávnění vykonávat právní praxi v jednom ze členských států Úmluvy a musí zde mít trvalé bydliště (čl.36 odst.4 písm.a) Jednacího řádu Soudu). Podaná stížnost sepsaná advokátem, by měla mít všechny náležitosti oficiálního podání, tedy měla by být strukturována dle podoby oficiálního formuláře Soudu.

Z podaného podání musí být zřetelné, kdo toto podání činí, pakliže je zastupován právním zástupcem, je nutná i jeho identifikace. Stěžejní informací je uvedení státu, proti kterému je stížnost směřována. Vylíčení skutkového stavu v jeho souhrnné podobě a zcela jasně vyjádřené meritum stížnosti (porušení práv a svobod, kterých se stěžovatel dovolává), patří k nezbytným součástí stížnosti. Ovšem prosté uvedení údajně porušeného článku Úmluvy je nedostačující, proto musí být tato tvrzení podložena dostačujícími důkazy. Důležité z hlediska posouzení přijatelnosti stížnosti Soudem je prohlášení o tom, zda stížnost nebyla v minulosti předložena jinému mezinárodnímu soudnímu orgánu, také prohlášení o pravdivosti údajů v ní uvedených a jestliže je stěžovatel zastoupen, tak i příložením plné moci.

Upřesňovat nároky na spravedlivé zadostiučinění není třeba vznášet v prvotním podání, ty se stanou aktuálními až poté, co Soud přijme individuální stížnost a nastane projednávání merita věci (čl.60 Jednacího řádu Soudu).

Důležité je upozornit na možnost používání neoficiálního jazyku Soudu ve veškerém písemném styku s Kanceláří Soudu, až do momentu přijetí stížnosti Soudem pro posouzení merita věci. V tomto stadiu řízení již musí být použito oficiálních jazyků nebo požádat předsedu Senátu, aby rozhodl o použití oficiálního jazyka členského státu.

Datem podání stížnosti (stížnost Soudu není návrhem na zahájení řízení ve smyslu vnitrostátním) je z pravidla datum, které je vyznačeno na prvotním podání stěžovatele, jestliže je z něho plyne zřejmý úmysl stěžovatele podat stížnost a předmět stížnosti.

Možnost stěžovatele podat žádost o tzv. předběžné opatření ve smyslu čl.39 Jednacího řádu Soudu, se může stát účinnou obranou proti neodkladnému účinku vnitrostátního rozhodnutí. Žádosti se vyhovuje pouze ve výjimečných případech, jako je vyhoštění do země, kde by stěžovatel byl vystaven riziku ztráty života.

Poté co se k Soudu dostane stížnost stěžovatele, předseda jedné ze čtyř sekcí Soudu, které byla stížnost přidělena, určí soudce zpravodaje, jenž prostuduje stížnost. V kompetenci soudce zpravodaje je rozhodnutí, zda věc bude projednána před senátem či výborem, kterému pak je povinen předložit zprávu s návrhem, jak má být věc řešena.

Jestliže je stížnost předložena k řízení před výborem tří soudců (čl.53 Úmluvy), znamená to, že z textu podané stížnosti není patrné údajné porušení práva, nebyla dodržena Úmluvou stanovená lhůta, nebyly vyčerpány všechny opravné vnitrostátní prostředky. V tomto případě může výbor jednomyslně prohlásit individuální stížnost za nepřijatelnou. V jeho oprávnění je i vyškrtnutí stížnosti ze seznamu stížností. Toto rozhodnutí je konečné. Jestliže výbor nepřijal shora uvedená rozhodnutí jednomyslně, postoupí věc tomu senátu Soudu v němž zasedá soudce zpravodaj, který zprávu o stížnosti předkládá.

Řízení před senátem upravuje čl.54 Jednacího řádu Soudu, kde jsou vylíčeny jeho kompetence a jednotlivé eventuality, jež mohou nastat v rámci řízení před ním. Senát v prvním stádiu řízení může posuzovanou stížnost prohlásit za nepřijatelnou nebo ji předložit vládě členského státu, proti kterému stížnost směřuje k vyjádření se ke stížnosti. Stížnost nadále může být vyškrtuta ze seznamu stížností (čl.37 Úmluvy) nebo postoupena velkému senátu. Do druhého stádia řízení postupují jen ty stížnosti, které byly předloženy žalované smluvní straně, jež se k dané stížnosti vyjádří prostřednictvím stanoviska, které je posíláno stěžovateli, aby na ně odpověděl čl.54 odst.2 písm.b) Úmluvy. Senát v tomto stádiu zváží, zda je účelné a nezbytné nařizovat ve věci veřejné ústní jednání (jak o otázce přijatelnosti, tak i o meritu věci). Jestliže dospěje k závěru,

že není zapotřebí tak, se vyjádří předběžně k otázce porušení článků Úmluvy, jež jsou objektem stížnosti. I když výbor také může rozhodovat o nepřijatelnosti stížnosti, tak se k senátu dostávají stížnosti složitější. Před rozhodnutím o jejich přijatelnosti se vede zpravidla dlouhá rozprava a teprve poté je rozhodnuto o splnění podmínek přijatelnosti stížnosti. Jestliže senát váhá nad otázkou přijatelnosti, je možné ji předložit oběma stranám k vyjádření. Vláda i stěžovatel mají možnost k vyjádření a současně odpoví na Soudem položené otázky v předem dané lhůtě. Pokud se senát na základě obdržených stanovisek domnívá, že argumentace stran je nedostačující je v jeho kompetenci vyzvat strany k písemnému nebo ústnímu doplnění. Strany se mohou písemně vyjádřit k tomu, jestli upřednostňují písemné či ústní doplňující řízení. Takové to doplňující řízení je možné před rozhodnutím o přijatelnosti nebo v rámci projednávání merita věci.

4.2.3.3. Řízení po rozhodnutí Soudu o přijatelnosti stížnosti

Toto řízení je možné pojmenovat jako meritorní, neboť bude završeno rozhodnutím o meritu věci. Poté, co senát dospěje svým většinovým rozhodnutím o přijatelnosti stížnosti, jsou vyzvány strany ke smírnému urovnání sporu na základě čl.38 Úmluvy a současně s tím jsou informovány o možnosti předložení doplňujícího stanoviska nebo důkazního materiálu k meritu věci. Zdárný pokus o smírné ujednání sporu má za následek vyškrtnutí ze seznamu případů ve formě rozhodnutí. Pokud se strany nedohodnou na smírném řešení, jsou povinny o tom informovat Kancelář Soudu a senát je oprávněn přistoupit k vynesení rozsudku o podané stížnosti. Senát tedy rozhodne o věci a o nároku na spravedlivé zadostiučinění. Žádost o spravedlivé zadostiučinění musí být v souladu s čl.41 Úmluvy podána žalujícím do dvou měsíců od rozhodnutí o přijatelnosti stížnosti. Tento nárok se uvádí ve stanovisku k meritu věci.

V rozsudku, ve kterém se senát vyjádří k porušenému právu, které je garantováno Úmluvou či protokoly a současně do rozsudku zahrne i přiznání spravedlivého zadostiučinění a náhradu nákladů spojených s podáním stížnosti. Neexistuje pravidlo, podle kterého se určuje výše odškodnění, zpravidla bude výše odškodnění záviset na charakteru porušeného práva.

Rozsudky senátu jsou konečné dle čl.44 Úmluvy, pokud ovšem obě strany prohlásí, že nepožádají o postoupení věci velkému senátu anebo po uplynutí lhůty tři měsíců od data rozsudku, nepožádá-li žádná ze stran o předložení věci velkému senátu

dle čl.43 Úmluvy. O žádosti vztahující se k postoupení případu velkému senátu rozhoduje kolegium složené z pěti soudců, které rozhodne buď o přijetí (velký senát rozhodne rozsudkem, který se stává konečným - čl.44 odst.1 Úmluvy) nebo žádost zamítne (v tom případě je rozhodnutí senátu konečné). „Z formálního hlediska se nejedná o odvolání, jelikož v tomto případě se setkáváme s prostředkem výjimečné povahy, který se uplatní pouze v případech vyvolávající závažnou otázku týkající se výkladu nebo použití Úmluvy nebo Protokolů k ní nebo závažný problém obecného významu.“¹⁰¹ „Tento „dvojinstanční“ mechanismus je prostředkem zajištění kvality a konzistentnosti judikatury soudu a díky striktním podmínkám by měl být využíván skutečně pouze ve výjimečných a závažných případech.“¹⁰²

Dle čl.54a Jednacího řádu Soudu, může v rozsudku senátu být zahrnuto i rozhodnutí o přijatelnosti stížnosti spolu s rozhodnutím o meritu věci.

Řízení před velkým senátem může být iniciováno, jak už bylo zmíněno stěžovatelem tak i senátem. Senát se může vzdát své pravomoci ve prospěch velkého senátu v souladu s čl.30 Úmluvy, tak může učinit v kterémkoliv stádiu řízení před vynesením rozsudku.

4.2.3.4. Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ¹⁰³

Ve věci samé rozhoduje senát nebo velký senát rozsudkem, který má náležitosti stanovené podle čl.74 Jednacího řádu Soudu. Jestliže Soud ve svém rozsudku prohlásí porušení některých ustanovení Úmluvy stejným rozsudkem rozhodne i o nároku na spravedlivé zadostiučinění dle čl.41 Úmluvy (pokud nejsou splněny podmínky uložené v čl.60 Úmluvy Soud rozhodnutí o tomto nároku může odložit). Strana poškozená a strana odpovědná můžou mezi sebou uzavřít jakousi dohodu o vyrovnání, kterou zašlou Soudu, aby posoudil, zda-li je spravedlivá (čl.75 odst.4 Jednacího řádu Soudu). Konečný rozsudek je zveřejněn. Veškeré rozsudky jsou vydávány v jednom ze dvou oficiálních jazyků Soudu. Rozsudek je předán Výboru ministrů, který mimo dalších kompetencí dohlíží na jeho výkon. Výbor ministrů pokaždé vyzve vládu zainteresovaného státu, aby mu v určité lhůtě podala informace o opatření k řešení

¹⁰¹ Šišková, N. Štrasburský kontrolní mechanismus dodržování lidských práv. Evropské a mezinárodní právo, 2002, č. 5-6, s. 24.

¹⁰² Boháč, L. Ochrana lidských práv v Evropě podle jedenáctého protokolu. Právník, 1998, č. 3, s. 211.

¹⁰³ Srov. Prouzová, A. Evropský soud pro lidská práva, organizace, pravomoci, řízení. Praha : Linde Praha a.s., 2004, s. 56-60.

vztahující se k daném případu po vynesení rozsudku.¹⁰⁴ Originál rozsudku je uložen v archivu Soudu a stranám se předá pouze ověřená kopie rozsudku.

Rozsudek Soudu má deklaratorní povahu, závazný inter partes (pro smluvní strany, jež jsou strany sporu) a způsob, jak bude vnitrostátně vykonán, záleží pouze na smluvním státu (zda učiní opatření individuální nebo kolektivní povahy). Nemá sílu precedentu, ale má tak vysokou autoritu, že se mu do značné míry přibližuje, protože ve svých odůvodněních vykládá a rozvíjí stěžejní evropské lidsko-právní standardy. Rozsudek kromě povinnosti zaplatit poškozenému určitou částku v rámci spravedlivého zadostiučinění, nestanoví konkrétní chování zainteresované straně. Rozsudek nemůže vyvolat právní účinky, které by mohly vést ke zrušení konečného vnitrostátního rozhodnutí ve věci a ani není možné vyžadovat po smluvním státu, aby přijal vhodná opatření, kterými by se napříště zamezilo porušení Úmluvy (legislativní změny). To vše plyne z deklaratorního charakteru rozsudku. Přestože má rozsudek deklaratorní povahu v čl.46 odst.1 Úmluvy se smluvní strany zavazují, že se budou řídit konečným rozsudkem Soudu v každém případě, jehož jsou stranami. Neboť respekt k rozsudkům Soudu je jedním ze základních předpokladů k úspěchu Úmluvy jako takové.

4.2.4. Revize štrasburského kontrolního mechanismu prostřednictvím

Protokolu č. 14

Výše popsaný nástin fungování kontrolního mechanismu podle Úmluvy, který byl takto nastolen cestou zmíněného Protokolu č.11, jehož přínosem byla zásadní změna mechanismu do současné podoby a vytvoření „nového“ Evropského soudu pro lidská práva. Prostřednictvím této podstatné změny vzrostla kapacita kontrolního mechanismu, neboť jedním z hlavních cílů reformy bylo zachovat a zvýšit účinnost ochrany lidských práv zejména vzhledem k nárůstu počtu stížností i signatářských států. Při hodnocení efektivity 11. Protokolu je nutné se zmínit o názoru, jež byl publikován J. Malenovským: „... negociáři byly zahleděni jen do minulosti. Zohlednili jen rušivé jevy, které vyplouvaly na povrch v 80. letech.....11. Protokol je tak jakýmsi zrcadlem pootočeným do Evropy před pádem Berlínské zdi. Seřídil kontrolní mechanismus tak, aby byl schopen pracovat pro dva tucty západoevropských států s prověřenou

¹⁰⁴ Viz. Šturma, P. Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv. Praha : C.H.Beck, 1999, s. 32.

konstrukcí demokratického právního státu. Jeho tvůrci si naopak nepoložili seriózně otázku, zda jejich koncepce dovolí kontrolnímu systému řádně působit i v blízké budoucnosti, charakterizované průnikem Evropské Úmluvy na Balkán a do východní Evropy.... Racionální úvaha nabádala posečkat se změnami v kontrolním ústrojí několik let, do doby než se projeví potřeby a specifika smluvních stran z východní části Evropy.¹⁰⁵

Počet individuálních stížností ovšem nadále prudce vzrostl a přetíženost Soudu se do budoucna jeví jako neúnosná („jen za rok 2003 bylo podáno přibližně 39 000 nových stížností, zatímco např. v roce 1990 se počet podaných stížností rovnal číslu 5 279“¹⁰⁶), a proto je nutné dosavadní systém opět zreformovat, zvýšit jeho efektivitu, a to právě prostřednictvím obligatorního procesního Protokolu č. 14, jehož návrh byl schválen Výborem ministrů a který byl 13. 5. 2004 předložen k podpisu členským státům. Práce na předpokládané revizi, v současnosti vtělené do Protokolu 14., počala v roce 2000, kdy se jí chopil Výbor ministrů, který pověřil Řídící výbor pro lidská práva, aby vypracoval návrh reformy. Řídící výbor se reformou zabýval a vytyčil její tři stěžejní okruhy:

- a) Vnitrostátní úroveň, kde se za východisko považuje subsidiární charakter mechanismu orgánů Úmluvy. Z toho vyplývá předcházení porušování práv na národní úrovni a vylepšení dosavadní praxe vnitrostátních opravných prostředků.
- b) Efektivní zvýšení filtrace a následného posuzování stížností Soudem.
- c) Zlepšení a zrychlení výkonu rozsudků soudu.¹⁰⁷

Předmětem nového protokolu se staly pouze poslední dva body, k prvním bodu vydal Výbor ministrů tři právně nezávazná doporučení směřující k členským státům.

Protokol 14. je složen z preambule a z 22 článků. Ve svých úvodních člancích (čl.1,2) se zabývá problematikou volby soudců a soudcovským mandátem. Podle Protokolu 14. mají být soudci voleni na devět let a bez možnosti opětovného zvolení, což má přispět k větší nezávislosti a nestrannosti soudců. Prostřednictvím článku 4 dochází ke změně v čl.25 Úmluvy a to tím, že odděluje soudní tajemníky od kanceláře. Zároveň je k tomuto článku Úmluvy připojen nový odst.2, který uvádí, že

¹⁰⁵ Malenovský, J. Nově demokratické státy Evropy a 14. Protokol: klikatá, ale správná cesta k adjustaci desynchronizovaného mechanismu. Právník, 2006, č. 6, s. 613.

¹⁰⁶ Černá, D. Přijetí Protokolu č.14 k Evropské úmluvě o lidských právech. Právní rozhledy, 2004, č. 21, s. 808.

¹⁰⁷ Viz. Potočný, M., Ondřej, J. Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 5. doplněné a rozšířené vydání. Praha : C.H.Beck, 2006, s. 112.

samosoudcům jako nově vzniklé formaci v rámci protokolu, pomáhají zpravodajové, kteří vykonávají svou úlohu pod autoritou Předsedy Soudu a tvoří součást kanceláře. Nová kompetence přísluší také plénu, které může požádat Výbor ministrů, aby svým jednomyslným rozhodnutím, na omezenou dobu snížil počet soudců v senátu na pět, a tak tím dosáhnout zvýšené flexibility rozhodování Soudu (opora v novém ustanovení čl.26 odst.2 Úmluvy).¹⁰⁸

Soud bude podle nového protokolu zasedat ve čtyřech možných formacích: samosoudce, tříčlenný výbor, sedmičlenný (pětičlenný) senát a Velký sedmnáctičlenný senát.

Jako první ze zásadních změn lze považovat právě vytvoření samosoudcovské formace, která si klade za cíl filtrovat zjevně nepřijatelné stížnosti, a tím i urychlit proces rozhodování Soudu. Čl.7 Protokol č.14 obsahuje nový čl.27 Úmluvy, který zavádí samosoudce jako novou formaci. „Pravomoci samosoudce korespondují s pravomocí tříčlenného Výboru podle dosavadního systému.“¹⁰⁹ Samosoudce může přijmout prohlášení o nepřijatelnosti nebo vyškrtnout stížnost ze seznamu, jestliže takové rozhodnutí může být učiněno bez dalšího přezkoumání tj. musí se jednat o věci zcela jasné. Rozhodnutí je konečné. Pokud nerozhodl dle jedné z výše uvedených možností postoupí věc výboru či senátu.

Výbor působí jako druhý stupeň filtrace. „Pro snazší vyřizování tzv. opakujících se případů, kdy celá řada stížností má původ v téže systémové vadě na vnitrostátní úrovni, bude zavedena zjednodušená procedura.“¹¹⁰ Protokol tedy: „V první řadě posiluje pravomoc tříčlenných soudcovských výborů, které budou moci nejenom odmítat zjevně nepřijatelné stížnosti, podobně jako samosoudci, ale budou moci stížnosti prohlásit za přijatelné a současně vydat rozsudek v meritu, pokud otázka týkající se výkladu nebo aplikace Úmluvy nebo jejich protokolů, od níž se stížnost odvíjí, se již stala předmětem zavedené judikatury Soudu. Rozhodnutí soudcovského výboru budou konečná a budou i nadále přijímána jednomyslně.“¹¹¹

Další podstatnou plánovanou změnou, která by měla přispět k ulehčení Soudu od jeho přetíženosti, je zavedení nové podmínky přijatelnosti stížnosti, a to čl.12

¹⁰⁸ Černá, D. Přijetí Protokolu č.14 k Evropské úmluvě o lidských právech. Právní rozhledy, 2004, č. 21, s. 809.

¹⁰⁹ Potočný, M., Ondřej, J. Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 5. doplněné a rozšířené vydání. Praha : C.H.Beck, 2006, s. 113.

¹¹⁰ Citováno 6. března 2007 z: <http://portal.justice.cz>

¹¹¹ Schorm, V. A. Přetížení ESLP si vyžádalo úpravu kontrolního mechanismu Evropské úmluvy o lidských právech. Právní zpravodaj, 2004, č. 7, s. 6.

Protokolu 14. doplňující čl.35 o odstavce 3. „Soud prohlásí za nepřijatelnou každou individuální stížnost předloženou podle čl.34, pokud usoudí, že ... b) stěžovatel neutrpěl žádnou podstatnou újmu, vyjma případů, kdy zachování lidských práv zaručených Úmluvou a jejími Protokoly vyžaduje meritorní posouzení stížnosti, a za podmínky neodmítnutí z tohoto důvodu žádného případu, který nebyl náležitě posouzen vnitrostátním soudem.“¹¹² Jedná se o často diskutované téma v rámci Protokolu č.14, neboť se sice jedná o způsob jak ušetřit čas pro řešení skutečně důležitých případů, ale zároveň zde existuje obava, aby to nebyla újma práva na přístup k Soudu. Důležité v tomto směru bude to, jak Soud vyloží pojem „podstatná újma“.

V pořadí čtvrtou z významných budoucích změn představuje zásah do čl.46 Úmluvy, který dopadá na závaznost a výkon rozsudku Soudu. Čl.16 Protokolu 14. stanoví nové kompetence Výboru ministrů, a proto změněný čl. 46 Úmluvy obsahuje dvě nová řízení, která mohou být vyvolána z iniciativy Výboru ministrů. V prvním z nich Výbor ministrů požádá Soud o interpretaci svého konečného rozsudku za účelem usnadnění dozoru nad jeho výkonem. Druhé řízení může být vyvoláno tehdy, jestliže se stát odmítne podřídit rozsudku (po výzvě), a to jen ve výjimečných případech. Soud bude v tomto případě zasedat ve Velkém senátu.

Posledním momentem, který je důležité zmínit je čl.17 Protokolu 14., který připojuje nový odstavec k čl.59 Úmluvy, v němž je vyjádřena eventualita přistoupení Evropské unie. Přistoupení bude možné buď cestou dalšího dodatkového protokolu nebo druhou variantou přicházející v úvahu je forma přístupové smlouvy uzavřené mezi Evropskou unií a členskými státy Úmluvy.¹¹³

Protokol č. 14. patří do skupiny obligatorních protokolů, což znamená, že pro jeho vstup v platnost je nezbytná ratifikace všemi signatářskými stranami Úmluvy. Vstoupí tedy v platnost v momentě, kdy bude ratifikován současnými 45 smluvními státy Úmluvy, důsledkem toho bude novelizace dosavadního Protokolu č.11. Není možná dvojí úprava. Česká republika již předala ratifikační listinu k Protokolu č.14 generálnímu tajemníkovi Rady Evropy dne 19. 5. 2006.¹¹⁴ Koncem roku 2006 měla být učiněna poslední ratifikace tohoto návrhu dodatkového protokolu, a to Ruskou federací,

¹¹² Černá, D. Přijetí Protokolu č.14 k Evropské úmluvě o lidských právech. Právní rozhledy, 2004, č. 21, s. 810.

¹¹³ Černá, D. Přijetí Protokolu č.14 k Evropské úmluvě o lidských právech. Právní rozhledy, 2004, č. 21, s. 810.

¹¹⁴ Viz.<http://www.mzv.cz>

avšak ve Státní dumě získal návrh jen malou podporu. Z toho lze vyvodit, že Protokol č. 14 není platný a jeho vstup v platnost je v brzké době nepříliš pravděpodobný.

5. Závěr:

Lidská práva prodělala dlouhý historický vývoj, v rámci něhož se dá vypořádat, jak se formuloval jejich původ, postupné prosazování a zakotvení v lidskoprávních katalogích a vývoj jejich procesní ochrany do současné podoby. Lidská práva mají přirozenoprávní základ, neboť vycházejí z přirozenoprávního pojetí. Z této doktríny vyplývá universalita, trvalost, stabilita lidských práv. Jedná se o specifickou skupinu práv mající společné zmíněné charakteristické rysy, což vypovídá o jejich svébytnosti a výjimečnosti. V průběhu času se utvářely „nové generace“ lidských práv, které vznikaly současně s vývojem a potřebou společnosti. Lidská práva jsou ucelená, ale nepředstavují uzavřenou soustavu práv a svobod, ale naopak nadále dochází k posunu a k prohlubování pojmu lidských práv v současném světě.

Byl doložen význam lidských práv a jejich úzká spojitost s pojmem demokratického právního státu a jeho zdařilým fungováním naplňující základní atributy doktríny právního státu. Česká republika, Ústavou ČR výslovně označena jako právní stát, zakotvila ve své ústavní materii základní práva a svobody, které stát uznal a zaručil se je garantovat. Ústavním zakotvením je tak vysloveno jejich prioritní postavení, které respektuje celý právní řád. Ústavní vyjádření základních práv a svobod však nesděluje nic o tom, jestli jsou tato práva realizována v každodenním životě společnosti. Pokud by existovalo pouze hmotněprávní zakotvení základních práv a svobod jako výrazu vztahu jednotlivce a státu, tak by tato práva a svobody přestávaly mít smysl. Důležitým předpokladem realizace těchto práv je poskytnutí efektivních záruk pro jejich ochranu, otázka pozitivního zakotvení prostředků jejich ochrany. Proto by měl být kladen důraz na efektivnost institutů zajišťujících procesní ochranu daným právům.

Základní procesní ochrana základním právům a svobodám je zajišťována prostřednictvím moci soudní (obecné soudy, správní soudnictví, ústavní soudnictví), ale existují i jiné prostředky ochrany garantované státem, například instituce veřejného ochránce práv. Stát je povinen jím garantovanou ochranu práv efektivně zajistit.

Výhradní postavení, v rámci vnitrostátní ochrany ústavně zaručených práv a svobod, náleží ústavnímu soudnictví, které je reprezentované Ústavním soudem. Tento ústavní orgán je oprávněn provádět mimo jiné konkrétní kontrolu ústavnosti. Jednou z jeho často využívaných kompetencí je rozhodování o ústavních stížnostech. Jedná se o specifický subsidiární procesní prostředek ochrany ústavně zaručených práv a svobod, který lze využít až po vyčerpání všech stanovených procesních prostředků. Z hlediska

navrhovatelů není řízení o ústavní stížnosti příliš účinné, protože jejich úspěšnost je relativně malá, z tohoto však nelze učinit závěr o neefektivnosti daného procesního institutu, jež je hodnocen pouze na základě jednoho kritéria. V řízení o ústavní stížnosti dochází k interpretaci a dalšímu vývoji ústavních norem. Ústavní stížnost je zásadně nutným předpokladem k tomu, aby mohla být uplatněna sekundární procesní ochrana těchto práv na mezinárodní úrovni v rámci mezinárodních kontrolních mechanismů.

Základní lidská práva jsou uznána jak vnitrostátní ústavní materií, tak řadou mezinárodních úmluv, které byly ratifikovány Parlamentem a jimiž je Česká republika vázána. V rámci mezinárodního společenství působí mnoho mezinárodních organizací, které vybudovaly kontrolní mechanismy zabezpečující ochranu lidským právům. Primární ochranu těmto právům zajišťuje vnitrostátní právo daného státu, sekundární ochrana je poskytována v rámci těchto mezinárodních kontrolních mechanismů.

Nejstarší a značně propracovaný mechanismus kontroly lidských práv vytváří v rámci regionální mezinárodní organizace Rada Evropy prostřednictvím Evropské úmluvy na ochranu lidských práv a svobod. Hlavní potenciál této Úmluvy nespočívá v rozsahu chráněných práv (věnuje pozornost osobním a občanským právům), ale zcela zásadní úlohu a postavení můžeme spatřovat v permanentně zasedajícím judiciálním orgánu, který zabezpečuje efektivní prosazování hmotněprávních ustanovení sjednaného katalogu práv a svobod. Evropský soud pro lidská práva se řadí mezi nejvíce využívané kontrolní mechanismy na úseku lidských práv ve světovém měřítku. Postavení tohoto soudního orgánu je vůči vnitrostátní ochraně subsidiární a má za úkol zabezpečit souladný výklad lidských práv v členských státech. Rozsudky Soudu jsou konečné a závazné inter partes. Rozsudky vedou odpovědný stát k nápravě prokázaného porušení a to má vliv i na zlepšení efektivity zajišťování lidských práv na úrovni vnitrostátní.

Velká využívanost, náročnost řízení, velké množství stížností, rozrůstající se základna signatářských států a další faktory způsobují, že je opět nezbytné reformovat procedurální stránku Evropského soudu pro lidská práva. Aby se přetíženost Soudu nestala v budoucnu neúnosnou, je nutná revize štrasburského kontrolního mechanismu. Účelem bude zachovat a zvýšit účinnost ochrany lidských práv.

Do budoucna je možné vyslovit přání, aby lidská práva na úrovni vnitrostátní byla dodržována a respektována, byly státem poskytnuty efektivní právní prostředky k jejich ochraně. Tím, že bude efektivně zabezpečována primární vnitrostátní ochrana,

bude subsidiární mezinárodní ochrana lidských práv méně využívána a nebude tak docházet k velkému přetěžování jednotlivých kontrolních mechanismů.

Resumé:

Human rights went through a long historical development. In this process we can observe, how their origin was formed, their gradual enforcement, embedding in the human rights codes and the development of their procedural protection up to the current form. Human rights have their roots in the common law, because they stem from the common law conception. Universality, persistence and stability of human rights are part of this conception. It is an original and special group of rights with above mentioned common features. Over the years new generations of human rights were developed in the context of advancement and needs of the society. Human rights are interconnected, but do not represent any closed system of rights and freedoms. On the contrary, we can observe a constant development and deepening of the notion of human rights in the current World.

The importance and a close connection of human rights with the conception of a democratic state and its successful functioning have been proved as a basic attributes of the rule-of-law doctrine. The Czech Republic, as a rule-of-law state, has embedded in its constitutional system the basic rights and freedoms, which are acknowledged and enforced by the state. Their constitutional framework guarantees their priority position, which is respected by the whole legal system. The constitutional framework, however, does not predicate if these rights are implemented in the daily life of the society. A sole embedding of these rights into the legal system without guarantees of their enforcement would not make sense. Effective guarantees are essential for the enforcement of such rights. A focus on the effectiveness of this enforcement should therefore be pursued.

The basic enforcement of these rights and freedoms is ensured by the judicial power (common courts, administrative and constitutional judiciary), but there are also other means of the state guaranteed protection, e.g. Office of Ombudsman. The state is obliged to ensure this protection.

The constitutional judiciary, represented by the Constitutional Court, has a privilege position in the system of enforcing of the rights and freedoms guaranteed by the Constitution. This constitutional body is authorized to implement the control of constitutionality. One of its often used powers is deciding on constitutional complaints.

It is a specific subsidiary procedural instrument of the enforcement of the constitutionally guaranteed rights and freedoms, which can be used only after exhausting all other available procedural instruments. From the point of view of the

plaintiffs, the percentage of successful use of this instrument is relatively low. The constitutional complaint is a necessary prerequisite for the implementation of the secondary enforcement of these rights on the international level in the framework of the international control mechanisms.

Human rights are acknowledged both by the in-state constitutional framework and by many international treaties ratified by the Parliament. Some of international organisations within the international community developed human rights enforcing control mechanisms as a secondary instrument of enforcement after the legal frameworks of individual national states.

The Council of Europe has developed the oldest and sophisticated human rights control mechanism through the European Convention on Human Rights. The main advantage of the Convention is not related to the scope of the protected rights (it deals with the personal and political rights), but rather to the permanent judicial body that ensures a effective enforcement of the catalogue of protected rights and freedoms. The European Court for Human Rights belongs to the most used control mechanisms of human rights worldwide. Its position is subsidiary to the national enforcement and its task is to ensure the consistency of the interpretation of human rights in the member countries. The decisions of the Court are final and binding among the parties involved. The fact that they force the responsible state to the remedy of the proved violation has the impact also on the improvement of the effectiveness of the national enforcement of human rights.

The frequent use, demanding procedures, big number of complaints, growing number of member states and other factors result to the need of the revision of the procedural aspect of the European Court for Human Rights. The revision is necessary in order to get rid of the overburdening of the Court and improve the effectiveness of the human rights protection.

For the future we can only wish that the human rights are respected and protected on the national level sufficiently enough in order to avoid the overburdening of the secondary systems of their protection on the international level.

Seznam použité literatury:

Monografie:

- Rázková, R. Dějiny právní filozofie. 2. přepracované vydání. Brno : Masarykova Univerzita, 1998, s. 3-255.
- Gerloch, A. Teorie práva. 3. rozšířené vydání. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2004, s. 13-343.
- Kubů, L., Osina, P., Grygar, J. Teorie práva I. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s. 3-141.
- Machalová, T. Úvod do právní filozofie (Základní pojmy) 1.díl. Brno : Masarykova univerzita, 2001, s. 3-164.
- Harvánek, J. a kol. Teorie práva. 2. opravené vydání. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 3-343.
- Večeřa, M. Teorie sociálního státu. Brno : IURIDICA BRUNENSIA, 1995, s. 5-141.
- Montesquieu, Ch. O duchu zákonů. Přeložil Stanislav Lyer. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003, s. 13-354.
- Blahož, J. Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva. Praha : ASPI, 2005, s. 5-257.
- Weyr, F. Československé právo ústavní. Praha : Melantrich a.s., 1937, s. 3-339.
- Klíma, K. a kol. Státověda. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 9-415.
- Klíma, K. a kol. Komentář k Ústavě a Listině. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 5-1019.
- Filip, J. Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva. 2. doplněné vydání. Brno : Masarykova Univerzita, 2004 , s. 3-458.
- Sládeček, V. Ústavní soudnictví. Praha : C.H.Beck, 1999, s. 1-142.
- Filip, J., Svatoň, J., Zimek, J. Základy státovědy. 4. nezměněné vydání. Brno : Masarykova Univerzita, 2006, s. 3-266.
- Šimíček, V. Ústavní stížnost. 3. doplněné vydání. Praha : Linde Praha,a.s., 2005, s. 5-359.

- Klíma, K. Ústavní právo. 2. rozšířené vydání. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 17-815.
- Prouzová, A. Evropský soud pro lidská práva, organizace, pravomoci a řízení. Praha : Linde Praha, a.s., 2004, s. 5-186.
- Šturma, P. Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv. 2.doplněné vydání. Praha : C.H.Beck, s. 1-150.
- Ondřej, J., Potočný, M. Obecné mezinárodní právo v dokumentech. 2.vydání. Praha : C.H.Beck, 2004, s. 1-317.
- Hubálková, E. Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika. Praha : Linde Praha, a.s., 2003, s. 5-743.
- Berger, V. Judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Přeložil Bruno Jungwiert. Praha : IFCE s.r.o., 2003, s. 1-769.
- Potočný, M., Ondřej, J. Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 5. doplněné a rozšířené vydání. Praha : C.H.Beck, 2006, s. 1-511.

Články v odborných periodikách:

- Filip, J. K pojmu základního práva nebo svobody z hlediska jednoho nálezu ústavního soudu. Právník, 1995, č. 8, s. 771-782.
- Koudelka, Z., Šimíček, V. K právní povaze Listiny základních práv a svobod. Právník, 1996, č. 2, s. 175-180.
- Gerloch, A. Právo na spravedlivý proces. Právník, 1995, č. 6, s. 571-579.
- Ševčík, V. Ústavní soud a soudy obecné. Bulletin advokacie, 1997, č. 5, s. 7-20.
- Sládeček, V. Nástin vývoje ústavního soudnictví na Československu (a České republiky). Právní rozhledy, 1998, č. 11, s. 544-551.
- Boguszak, J. Vyústění antinomie jusnaturalismu a juspozitivnismu. Právník, 1995, č. 6, s. 525-537.
- Blahož, J. Ústavní stížnosti. Právník, 1991, č. 5, s. 430-436.
- Matscher, F. Metody výkladu Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod v praxi Evropského soudu pro lidská práva. Právo a zákonnost, 1992, č. 9, s. 504-522.

- Šišková, N. Ochrana lidských práv podle Evropské úmluvy. Evropské a mezinárodní právo, 2002, č. 5-6, s. 15-20.
- Šišková, N. Štrasburský kontrolní mechanismus dodržování lidských práv. Evropské a mezinárodní právo, 2002, č. 5-6, s. 21-24.
- Hubálková, E. Efektivnější ochrana lidských práv – cíl reorganizace kontrolního mechanismu Rady Evropy. Evropské a mezinárodní právo, 1995, č. 1, s. 12-18.
- Boháč, L. Ochrana lidských práv v Evropě podle jedenáctého protokolu. Právník, 1998, č. 3, s. 207-213.
- Černá, D. Přijetí Protokolu č. 14 k Evropské úmluvě o lidských právech. Právní rozhledy, 2004, č. 21, s. 807-810.
- Schorm, V.A. Přetížení ESLP si vyžádalo úpravu kontrolního mechanismu Evropské úmluvy o lidských právech. Právní rozhledy, 2004, č. 7, s. 4-6.
- Kmec, J. Nad statistikami ESLP a zprávou Skupiny moudrých. Právní zpravodaj, 2007, č. 3, s. 6-7.
- Malenovský, J. Nově demokratické státy Evropy a 14. Protokol: Klikatá, ale správná cesta k adjustaci desynchronizovaného mechanismu. Právník, 2006, č. 6, s. 601-646.

Použité právní předpisy a další právní dokumenty:

- Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.
- Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 164/1937 Sb., o Nejvyšším správním soudě.
- Sdělení FMZV č. 209/1992 Sb., Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
- Jednací řád Evropského soudu pro lidská práva
- Usnesení Ústavního soudu ze dne 24.10.2000, sp. zn. I. ÚS 305/2000.
- Nález Ústavního soudu ze dne 25.9.1997, sp. zn. III. ÚS 148/97.

- Nález Ústavního soudu ze dne 23.5.2000, sp. zn. IV. ÚS 376/2000.
- Usnesení Ústavního soudu ze dne 8.4.1999, sp. zn. I. ÚS 84/99.
- Nález Ústavního soudu ze dne 30.11.1995, sp. zn. III. ÚS 62/95.
- Usnesení Ústavního soudu ze dne 25.11.1993, sp. zn. II. ÚS 75/93.
- Nález Ústavního soudu ze dne 2.2.1995, sp. zn. I. ÚS 117/93.
- Nález Ústavního soudu ze dne 12.7.1995, sp. zn. Pl. ÚS 3/94.

Internetové zdroje:

- www.mzv.cz
- www.portal.justice.cz